

AZ ÉRTÉKALAPÚ GLOBÁLIS KORMÁNYZÁSÉRT

*Teoretikusan csak a formális normativizmus és a háborúzó
nagyhatalmak erőszakrendje között választhatunk?*

Frivaldszky János*

1. Bevezetés

Napjainkra összeomlani tűnik a II. világháború után létrehozott nemzetközi jogi békerend és helyette egyes nagyhatalmak és szövetségeik terjeszkedő politikákba, s adott esetben háborúkba fogtak. Az ezzel való fenyegetés nem számít már ritkaságnak, s ennek megfelelően a béke sem ugyanazt jelenti már, mint korábban. A különböző szinten és mértékben autoriter rezsimek részéről a Carl Schmitt-féle ellenségképzés s vele a háborúhoz való fordulás elvi lehetősége a nemzetközi politika napi szintű elemévé vált, amiképpen a schmitti „nagyterek” kialakítására való törekvés is. A világháborúk utáni egyetemes nemzetközi rend Schmitt kritikája szerint üres jogászai formalista univerzális konstrukció, amely a győztes angolszász nagyhatalmak érdekérvényesítését palástolta, s csak – tehetjük hozzá – az ENSZ BT állandó tagjai vétőjogában maradt meg némileg a Schmitt által favorizált nagyhatalmi rend realitása.¹ Ők e jogukkal az elmúlt évtizedek alatt mindig meg tudták akadályozni érdekeik szerint egy-egy nemzetközi jogba ütköző tett elítélését, ezért a jogtalanságok és a háborúk tovább folytatódtak. Mindez delegitimálta a nemzetközi jogrend hitelességét és egyes régiókban tovább éltette a nagyhatalmak és szövetségeik háborúzási kultúráját.

Ameddig az egyes államok szuverenitásának körébe tartozott a háború indítása, addig nem jöhetett szóba az azért való nemzetközi felelősségre vonás, hiszen minden állam maga döntötte el, hogy mikor van oka azt indítania, amelyet szubjektív megfontolásként vagy állami akaratnyilvánításként nem lehetett kívülről felülbírálni. Az

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ Kardos Gábor: Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya*. Budapest, Gondolat, 2004. 372.

első világháború utáni, s különösen a második világháborút követő nemzetközi rend a háború helyett a nemzetközi szervezetek és a nemzetközi bíraskodás révén igyekezett garantálni a világ békéjét és biztonságát. Ezért már-már úgy tűnt, hogy a háborúk legitimitásának kora lejárt. Sajnos azonban nem így áll a helyzet, mert a nemzetközi jog széles körben elterjedt koncepciója nem szabadult meg az erőszakon nyugvó jellegétől, ezért a jogi rendezés sem lehetett erőszakot – és vele nyers érdekeket – kizáróan jogos és igazságos. Mindezek ellenére érdemes áttekinteni azt, hogy milyen előre mutató kezdeményezések történtek a háború nemzetközi viszonyokból való kizárására, s hogy miként akadályozta ezt a jog erőszakot feltételező koncepciója. Mindezt különösen a hazánk közgondolkodását meghatározó néhány jogtudós koncepcióját alapul véve fogjuk tenni, hogy láthassuk, amíg e nézetrendszereket nem haladjuk meg, a jogon és igazságosságon alapuló, támadó háborúkat kizáró világméretű békerend nem lehet realitás.

Úgy véljük, hogy az első világháború utáni nemzetközi rend kialakulása körüli problematikák elemzésével kell kezdenünk egy ilyen vizsgáldást.

2. A háborús agresszió mint emberiség elleni bűncselekmény: II. Vilmos császár nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonhatóságának kérdése

A klasszikus nemzetközi jog tekintetében újdonságnak minősült az, amikor a „Szövetséges és Társult Hatalmak” nyilvánosan vád alá helyezték a párizsi békeszerződésben (békediktátumban) II. Vilmos volt német császárt,² mégpedig a nemzetközi erkölcsiség (‘*international morality*’) és az egyezmények szentsége (‘*the sanctity of treaties*’) elleni súlyos bűncselekmény (‘*supreme offence*’) miatt. Egy különleges bíróságot kívántak volna felállítani, ám a semleges Hollandia végig nem adta ki II. Vilmos Hohenzollern volt német császárt.³ A versailles-i szerződés 231. pontjában pedig kizárólagosan Németországot tették meg felelősnek a háborús agresszorként okozott háborús károkokért.⁴

Eredetileg angol–francia volt a császár elítélésének ötlete. Ez már a Brit Külügyminisztériumból az amerikai partnernek 1918. december 2-án küldött táviratban kifejtésre került. Ebben az igazságosság követelménye alapján a háborút rosszindulatú szándékkal tervező és okozó német császár és fő büntársainak bíróság elé állításáról és megbüntetéséről írnak. A háború borzalmainak sértettjeként az emberi fajt említi a

² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* Vol. XIII. Part VII–Penalties, Art.227. Ed.: Joseph V. Fuller, General Editor: Tyler Dennett. Washington, United States Government Printing Office, 1947. Vö. Kirsten Sellars: *The First World War, Wilhelm II, and Article 227: The Origin of the Idea of ‘Aggression’.* *International Criminal Law*, (November 11, 2016). 21–48. <https://doi.org/10.1017/9781139058360.003>

³ Schmitt szerint a holland kormány, amikor elutasította a francia és brit kiadási kérelmeket, a klasszikus *jus publicum Europaeum* érveire („*Argumenten des klassischen jus publicum Europaeum*”) hivatkozott, miszerint az a nemzetközi jog szerint az elfogadhatatlan. Carl Schmitt: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum.* 5. Aufl. Berlin, Duncker & Humblot, 2011. 237. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-48983-1>

⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* i. m. Vol. XIII. Section I. General Provisions, Art. 231.

szöveg, miközben ugyanitt már megjelenik az emberiség elleni bűncselekmény(ek) fogalma is, miközben a bűncselekményeket a nemzetközi jog ellen vétetteknek is nevezi.⁵ A jogtalan háborút indító legfőbb felelősök jogi felelősségre vonásakor erkölcsi-politikai természetű és nem annyira jogi megindokolással találkozunk. Lehetetlen lesz kisebb bűnözőket bíróság elé állítani, érvel a távirat, ha az a főbűnöző, aki harminc éven át magát a német politika egyedüli döntőbírájának nyilvánította, és ténylegesen is az volt, megússza a méltó büntetést. A háborúban elkövetett háborús bűncselekményekért való jogi felelősségre vonás nem okozott igazából problémát, sokkal inkább az uralkodóé. Háborúban azonban azért lehetett ilyen bűnöket elkövetni – tehetjük hozzá –, mert azt a császár megindította.

Két jogászai jelentés készült a volt német császár büntetőjogi felelősségre vonhatóságáról. Az első egy brit jelentés volt, amelyet egy F. E. Smith főügyésznek beszámolóssal tartozó „Jogi Különleges Albizottság” (*‘Special Sub-committee on Law’*) készített, s amelyet két jogász, Sir John Macdonell és John Morgan főadjutáns vezetett.

Az albizottság tagjai tudatában voltak annak, hogy a brit birodalmi háborús kabinet (*‘British Imperial War Cabinet’*) megelőzte saját vitájukat azzal, hogy megvitatta a vádemelés kívánatos voltát, és hogy Lloyd George határozottan támogatta a bírósági tárgyalást. Ezeknek a politikai korlátoknak a szorításában jelentésük középutas helyet foglalt el: egyrészt támogatta II. Vilmos háborús bűnökért való bíróság elé állításának gondolatát, másrészt kétségeket vetett fel Lloyd George radikális javaslatával kapcsolatban, miszerint háború indításáért kellene bíróság elé állítani a volt uralkodót. Tisztában voltak vele, ha őt nem állítják a nemzetközi jog elveinek megsértése miatt bíróság elé, ezen elveknek soha nem lenne lehetséges teljes mértékben érvényt szerezni. Továbbá a testület átlátta, hogy ha nem állítják bíróság elé a volt császárt, az azok ellen indított eljárás, akik parancsait teljesítették, gyengülne.⁶ Néhány tag azonban komoly fenntartásokat fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy II. Vilmost támadó háború indításáért állítsák bíróság elé. Ezeket a fenntartásokat a jelentés gondosan kifejtette. Amennyiben ugyanis az uralkodónak az eljárás során kényszerűen ki kellene bontania tetteinek okait, indokait, az nemkívánatos kérdéseket vethet fel az antant hatalmak magatartásával kapcsolatban. Ily módon a nyomozati anyagok feltárásakor felfejtésre kerülne a teljes kontextus, így a fegyverkezési verseny az antant részéről is, a provokációk, a kölcsönös rosszindulat, tehát a háború kirobbanásakor teljes helyzet a maga komplexitásában, s nehéz lenne azt lehatárolni II. Vilmos és Németország tetteire.⁷ Azokra a nehézségekre nem is térünk ki, hogy a császár tettei, írja az albizottság jelentése, esetleg lehettek alkotmányosak is, miközben nemzetközi jogot sértőek voltak, továbbá lehetett olyan politikai aktusnak is tekinteni, amelyért a felelősség megoszthatott közte és a legfőbb állami népképviselői szervek között.⁸ Az albizottság tagjai megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy javasolják-e az ügyésznek a vádemelést

⁵ Sellars i. m. 22.

⁶ Uo. 23.

⁷ Uo. Vö. Frivaldszky János: *Kit terhel a felelősség az első világháborúért? Politikusok, diplomaták és keresztény véleményformálók narratívái.* Budapest, Gondolat, 2024.

⁸ Sellars i. m. 23.

ellene a támadó háború miatt, majd szavazás után a legszűkebb többséggel – négy-három arányban – a vádemelés mellett döntöttek.⁹

A másik elkészült jelentés Ferdinand Larnaude és Albert de Lapradelle francia jogászok tollából született *Examen de la responsabilité pénale de l'Empereur Guillaume II* címmel, amelyet a francia hadügyminisztérium adott ki 1918 novemberében. E szerzők számára nem volt kétséges, hogy II. Vilmos bűnös a háború alatt elkövetett bűnökért, és elképzelhetetlennek tartották, hogy ezek büntetlenül maradjanak. A nemzetközi jog tekintetében azzal érveltek, hogy az ilyen bűncselekményekre alkalmazott régi módszerek – amelyek a háború régi felfogására reagálva alakultak ki, s amelyben a háború egyszerűen politikai kényszerítő eszköz volt – már nem megfelelőek. Új megközelítésre volt szükség, s a szerzők kijelentették, hogy „új nemzetközi jog született”.¹⁰ Kiemelendő, hogy a világbéke megsértését rótták fel a német császárnak. Azzal az indoklással, hogy ha egy állam közbékéjének megsértése a legsúlyosabb büntetéseket vonja maga után, nem lenne érthető, ha a világbéke elleni támadás büntetlenül maradna.¹¹ Bár Larnaude és de Lapradelle több alkalommal is utaltak az ex-kaiser felelősségére a támadó és előre megfontolt háború kirobbantásában, s citálták például Vattel és Vitoria igazságtalan háborúkról szóló elméletét – akiket, többek között, majd Carl Schmitt is elemez –, igazából nem bocsátkoztak a vád részleteibe. Érvelésükből az látszik – írja Sellars –, hogy úgy érezték: jogilag szilárdabb alapokon állnak, ha az ex-császár háborús hadviselésében való felelősségét elemzik, mint ha a háború kirobbantását vizsgálják, bár ez utóbbi kérdését is óvatosan nyitva hagyták arra az esetre, amennyiben a háborús agresszió vádja később felvetődne.¹²

A brit és a francia álláspont érintése után érdemes Robert Lansing (1864–1928), az Egyesült Államok Woodrow Wilson elnök alatti külügyminiszterének (*Secretary of State: 1915-1920/*) az Amerikai Ügyvédi Kamara (*American Bar Association*) előtt Bostonban 1919. szeptember 5-én elmondott beszédének néhány főbb elemét kiemelni. Az első elvi megállapítása az volt, hogy a nagy háború nem csak hadseregek, hanem egész népek egymásközi háborúja volt, hogy ellenségeiket legyőzzék.¹³ A népek összességeként tehát – állapíthatjuk meg – az egész emberiség belevonódott ebbe a világháborúba. Valamilyen konstellációban minden nép valamely más nép(ek)nek lett ellensége, amely(ek)et a maguk részéről ők is legyőzendő ellenségként kezeltek. A győztes antant hatalmak szerint a német volt császárt és a központi hatalmak vezetőit terhelte ezért a felelősség.

Három vádpont merült fel II. Vilmos ex-császár ellen: ő volt a felelős a háborúért, Belgium és Luxemburg semlegességének megsértéséért és a német fegyveres erők által elkövetett háborús törvények és szokások nyilvánvaló megsértéséért.¹⁴ Wilson külügy-

⁹ Uo. 23–24.

¹⁰ Uo. 24.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 24–25.

¹³ Robert Lansing: Some Legal Questions of the Peace Conference. *The American Journal of International Law*, Vol. 13., No. 4. (Oct., 1919) 638. <https://doi.org/10.2307/2187549>

¹⁴ Uo. 642.

minisztere a jogászok előtti expozéjában rámutatott arra, hogy az első két vád volt az, amely a legerőteljesebben hatott a közvéleményre, és a leghevesebb felháborodást váltotta ki mind Európában, mind Amerikában. A felelősséget tárgyaló Bizottság tagjai¹⁵ elismerték – szögezte le beszédében az amerikai külügyminiszter –, hogy súlyos erkölcsi bűnt, megbocsáthatatlan emberiség elleni bűncselekményt követett el a volt német császár, de a Bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy nincs olyan pozitív jog, amely az általa elkövetett cselekményeket bűncselekménynek nyilvánítaná és büntetést szabna ki az elkövetőre. A döntést vonakodva hozták meg – állapította meg Lansing –, mert bár szilárd meggyőződésük volt, hogy a német uralkodó bűnös, bűne nem olyan jellegű volt, amelyet bíróság előtt lehetett volna megállapítani és büntetni. A Bizottság a jelentésében úgy fogalmazott, hogy államfők is, akik a háborús törvények és szokások vagy az emberiség törvényei ellen elkövetett bűncselekményekben vétkesek, büntetőjogi felelősségre vonhatók.¹⁶ A Bizottság amerikai tagjai azonban nem tudtak egyetérteni azzal, hogy jogi precedens nélkül az „emberiség törvényei” ellen elkövetett bűncselekménnyel vonják jogi eljárás alá a német volt császárt.¹⁷ Nézetünk szerint a probléma abban állt, hogy sem az emberiséget mint kollektív jogalanyt, sem annak alapvető, azaz pozitív jogi megfogalmazás és ilyen érvényesség nélkül is érvényben levő természetjogi törvényeit nem ismerték el akkoriban. Az államfők tekintetében a gondolkodás államközi és szigorúan jogpozitivistá volt, ideértve a jogi büntetés visszaható hatályának tilalmát is.¹⁸ Ez utóbbiak azonban nem vonatkoznak – írták a Bizottság amerikai tagjai – az úgynevezett politikai bűncselekményekre (*political offences*) és a politikai szankciókra. Lansing külügyminiszter a Bizottság ezen állásfoglalásában, azaz a jogi és a politikai szankciók közötti különbségtevésében látta a külföldi államfő megbüntetése jogosságának az alapját. Az ember(i)iség törvényeinek (*laws of humanity*) értelmezése és alkalmazása olyan újdonság volt az amerikai tagok számára, amit nem voltak hajlandók teljesen mértékben jóváhagyni.¹⁹ Az amerikai tagok ellenezték, hogy a Bizottság által felállítani javasolt Nemzetközi Bűnügyi bíróság (*High International Court of Criminal Jurisdiction*) joghatósága kiterjedjen az „emberiség törvényei” ellen elkövetett bűncselekményekre, amint azt a Bizottság jelentése javasolta. Elsősorban azért, mert a mandátum a „háborús törvények és szokások” megsértésére korlátozódott, másodsorban pedig azért, mert az „emberiség törvényei” nem alkotnak olyan meghatározott kódexet, amelyben rögzített büntetések szereplnének, és amelyeket bírósági eljárás keretében lehetne alkalmazni.²⁰ Úgy érveltek, hogy „a háború természeténél fogva embertelen volt és embertelen, de a há-

¹⁵ A Bizottság összetételét ld. Uo.

¹⁶ Uo. 644.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Az államfőt csak saját országának törvényei és bírósága előtt, mégpedig csak a tettének elkövetése idején hatályban levő büntetőjogi norma és annak szankciója alapján lehet jogilag felelősségre vonni. Uo. 645.

¹⁹ Uo. 646.

²⁰ Uo. 646–647.

borús törvényekkel és szokásokkal összhangban álló cselekmények, bár embertelenek, nem képezik bírósági büntetés tárgyát.”²¹

Mint látható, egyrészt nem tekintették ezt a háborút lényegileg másnak, mint a többi, vagyis eszerint nem volt embertelenebb a többinél,²² másrészt, amely tett a nemzetközi hadijognak megfelel, az nem lehet jogellenes. Ebből következik a számunkra, hogy az első világháborút eredményező háború indítását nem tekintették emberiség ellenes bűncselekménynek jogi értelemben. Az agresszív támadó háborút következtésképpen ezen amerikai koncepcióban – a mi meglátásunk szerint – nem tekintették emberiségellenes (természet)jogi bűncselekménynek. Ők csak a pozitív jogban, az erkölcsi elvekben és törvényekben gondolkodtak. Álláspontjuk szerint a bírói testület csak a hatályban levő jogot alkalmazza, az erkölcsi törvények megsértését és az emberiség törvényeivel és elveivel ellentétes cselekményeket más fórumra hagyva.²³ Egy további ellenvetés abból fakadt, hogy az emberség törvényei és elvei nem biztosak, idővel, hellyel és körülményekkel változnak, és esetleg az egyes bírók lelkiismeretétől is függenek. Nincs rögzített és egyetemes mércéje az ‘emberség’-nek (*‘universal standard of humanity’*) – állapították meg a Bizottság amerikai képviselői.²⁴ A Felelősségbizottság (*‘Commission on Responsibilities’*) jelentése – írta Lansing külügyminiszter – a fenntartásokkal együtt, mellékletként csatolva, a Konferencia elé került, és a Szövetséges és Társult Kormányok Legfelső Tanácsa (*‘Supreme Council of the Allied and Associated Governments’*, avagy a ‘Négyek Tanácsa’: *‘Council of Four’*) azt azonnal megvizsgálta. A Tanács döntése a Békesz Szerződés 227–230. cikkeiben található.²⁵

A 227. cikkely a volt német császárt „a nemzetközi erkölcs és a szerződések szentsége elleni súlyos bűncselekmény” vádjával illeti, és előírja, hogy egy különleges bíróságot kell létrehozni az ítélelhozatalra, amely öt bíróból áll, akiket az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán nevez ki. Kijelenti azt is, hogy a bíróság döntését, s a büntetés kiszabását – s ezt nyomatékosítja Robert Lansing – „a nemzetközi politika legmagasabb indítékai vezérlik”. Majd a külügyminiszter leszögezi az amerikai jogászok előtt mondott beszédében, hogy – meglátása szerint – nyilvánvaló, hogy az így létrehozott bíróság nem jogi bíróság, hanem inkább a politikai hatalom eszköze, amelynek feladata az ügyet a magas politika (*‘high policy’*) szempontjából megvizsgálni és ennek megfelelően meghatározni a büntetést.²⁶ Ezt egyértelműen kifejti – emelte ki Lansing – a Tanács német béke-küldötteknek e témában tett észrevételeire adott válasza. Ebben az áll, hogy szeretnék egyértelművé tenni, hogy a 227. cikk alapján a német ex-császár ellen indított nyilvános vádemelés tartalmát tekintve nem bírósági jellegű, hanem csak formájában az. A volt uralkodót magas szintű nemzetközi politika ügyében (*‘matter of high international policy’*) vádolják, a nem-

²¹ Uo. 647.

²² Ennek mégis ellentmond az amerikai küldöttek megnyilatkozása, amit Carl Schmitt idéz. Schmitt (2011) i. m. 239.

²³ Lansing i. m. 647.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

zetközi erkölcs, a szerződések szentsége és az igazságosság alapvető szabályai ellen elkövetett legsúlyosabb bűncselekménnyel.

Carl Schmitt ezek tekintetében megjegyzi, hogy a Felelősségbizottságban az amerikaiak tipikus nézetét egy 1919. március 12-i tervezet egyik szakasza tartalmazza, amely az 1914. augusztusában kitört háborút igazságtalannak és agressziós háborúnak minősítette, amelyhez egy hosszabb leírás volt csatolva az államfők felelősségéről. Schmitt is úgy látta, hogy a Robert Lansing vezette amerikai delegáció a német államfő megbüntetését kívánta, ám erkölcsi és nem jogi értelemben vett bűncselekményért.²⁷

Lansing a beszédében megállapította, hogy ez az eljárás összhangban volt az amerikai memorandumban szereplő javaslattal, miszerint a háború kirobbantása, valamint Belgium és Luxemburg semlegességének megsértése miatt politikai szankciókat lehet alkalmazni, de bírósági jogi szankciókat nem. Továbbá – szögezte le – egyetlen törvényszék sem kapott joghatóságot az „emberiség törvényei” elleni bűntettek felett, amelyeket az amerikai képviselők hevesen elleneztek.²⁸ A külügyminiszter úgy látta, hogy a jogszerűség csakis a pozitív jog szerint érvényesíthető. A feladat szerinte az volt, hogy ne a természetes felháborodás és a bosszúvágy uralkodjon el a volt császár felelősségre vonásában, hanem a tetteinek a joghoz és az igazságossághoz mért szenvtelen megítélése történjen; márpedig az egyik ok, amiért az USA belépett a háborúba éppen az volt, hogy véget vessen a törvénytelenségnek.²⁹ Mintegy hitvallás-szerűen beszámolt arról, hogy a Bizottság amerikai tagjai hittek abban, hogy a törvények szigorú tiszteletben tartása elengedhetetlen a társadalom jólétéhez és boldogságához, és e szigorúság bármennyire is kellemetlen legyen, elengedhetetlen kötelességük.³⁰ Összefoglalásképpen kijelentette, hogy az említett elveket követve, a Konferencia előterjesztését pártatlanul és jogi szempontból kezelve, valamint ellenállva a vágyaknak és a közvélemény nyomásának, a Felelősségbizottság amerikai tagjaként teljesítették feladatukat, és benyújtották fenntartásaikat a Bizottság jelentéséhez.

Az, hogy az emberiesség törvényeit és így az emberiségellenes bűncselekmények létét büntetőjogi felelősség megállapítása végett nem fogadták el az amerikai küldöttek, talán éppen korunkban mutatja meg a hátulütőit. A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék legitimitása Hitler és a náciizmus nyilvánvaló embertelenségei miatt komolyan sohasem kérdőjeleződött meg. Azonban a háborús agresszió nemzetközi jogi bűncselekményét egyre többen kérdőjelezik meg, jórészt a náci Carl Schmitt gondolatísága nyomán. Ő (véltetően megelégedéssel) nyugtázta³¹ a döntően a II. világháború alatt írt munkájában, hogy II. Vilmos volt császár felelősségre vonásakor az amerikaiak nem fogadták el a támadó háború megindítását jogi értelemben vett emberi(es)ség/ (emberségeség) (*‘Menschlichkeit’*) törvényei elleni bűncselekménynek.

A mi álláspontunk pedig az lehet, hogy a bár a büntetőjog tekintetében nem lehet szó visszamenő hatályról, a nagy háború indítása olyan várható, az egész emberiséget sújto

²⁷ Schmitt (2011) i. m. 239.

²⁸ Lansing i. m. 648.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 648–649.

³¹ Schmitt (2011) i. m. 238.

embertelen következményekkel járt, amelyről az uralkodónak tudomása volt, vagyis előre látta és tudta, hogy mit fog okozni a szövetségek háborús gépezetének beindítása. Az tehát, hogy szabad kezet adtak a Monarchiának a Szerbiával való leszámolásra, végzetesen bűnös döntés volt, amiként az is, hogy hagyta elfajulni a helyzetet Oroszországgal.³²

A minden ember természetéből fakadó természetjog megköveteli az emberi életek védelmét, vagyis a világháború kirobbantása a legsúlyosabban természetjog-ellenes tett volt, s ezért a hadsereg legfőbb vezetője felelős, ideértve Ferenc Józsefet is. Még ha ez nem is volt pönalizálva tételes jog vagy adott esetben amerikai precedens által,³³ e következmény nemtudására nem lehet felelősség alól felmentő érvénnyel hivatkozni. II. Vilmos tudta, hogy mit jelent a Monarchia és Szerbia között kirobbanó háború a nemzetközi szövetségi kontextusban. Oroszország legfőbb vezetését – ideértve a cárt is – pedig az első mozgósításért terheli a felelősség, még ha fel is merülnek nála enyhítő körülmények.³⁴ A 20. századi háború több szempontból is már nem olyan volt, mint a korábbi századoké, s ezzel minden vezető tisztában volt. A háború elérte azt a minőségi brutalitást, amikor maga az egész intézmény alapjaiban kérdőjeleződött meg. Azt már nem lehetett visszatéríteni formális szabályozott és korlátozott formájába. A háború önmagában értelmetlen, mert nem szolgáltat sem jogot, sem igazságosságot, s így a hozzá vezető út politikája is osztozik e problémában. Újra kellett ezért gondolni a nemzetközi jog és politika értelmét, tartalmát és célját.

Azt érzékelhetjük, hogy az amerikai küldöttség tagjai inkább a könnyebb irányba húztak, tehát, hogy a háborús bűncselekményekért (*ius in bello*) vagy nemzetközi szerződés megszegéséért vonják jogi felelősségre II. Vilmost. Éppen ezért próbálta talán olykor az amerikai küldöttség vezetője az első világháborút a többi háborúval párhuzamba állítani, miközben a háború indításának erkölcsi és politikai bűne mellett foglalt állást. Ezért a jogi megfontolások a klasszikus háborús bűncselekmények és nem a háború megindításának büntette köré szerveződtek, s legfeljebb még a háború igazságosságának, pontosabban igazságtalanságának tana merült fel.

Németország államfőjének azonban ez utóbbi szerint sem volt joga háborúhoz, mert az támadó volt, még ha Oroszország jóval korábban meg is kezdte a mozgósítást. Ez azonban az első világháború logikája, amelyből a nagy világégés után ki kellett törni. Erre éreztek rá a Párizs környéki béke résztvevői, még ha saját nagyhatalmuk politikai érdekeit is szolgálták a győztesek a békediktátum megszövegezésekor. Külön kell tehát választani ez utóbbit a modern háború elítélésétől és a Népszövetség eszmei alapjaitól. Ez nem merő moralista univerzalizmus, ahogy azt Schmitt akarta láttatni. A barát/ellenség tematizáció pedig mindig újabb és újabb, ráadásul egyre kegyetlenebb háborúkhöz fog vezetni, ahogy azt a történelem és Schmitt munkásságának máig tartó szellemi hozadéka is megmutatta.

³² Frivaldszky (2024) i. m.

³³ Carl Schmitt utal azokra a 19. századi amerikai precedensekre, amelyekre a Bizottság amerikai tagjai hivatkoztak. Schmitt (2011) i. m. 238.

³⁴ Frivaldszky (2024) i. m.

A két világháború közt, a 20-as évek végére megszűnt tehát a háború indításához való jog, minthogy a háborús agresszió – praktikus tekintve: azon háború, amit Németország indított – önmagában nemzetközi jogi bűncselekmény. Nem a háborús katonai bűnökről van szó, amelyet a háborúban követtek el. A hadijog tekintetében nemigen volt kétely, s csak a visszamenőleges hatály tilalma szabott ennek határt. A hódító háború indítása és annak kegyetlen jellege azonban összetartozik, mert ez az agresszor háború az egész emberiség elleni bűn volt, nem csak azok elleni, akik ellen azt konkrétan elkövetették. Németország támadó háborúja tehát olyan új háború-típus volt, amely embertelenségében mindenki ellen elkövetett bűnnek minősült. Mivel az amerikai delegáció szerint az emberiség elleni morális bűncselekményre vonatkozó bizonyítékok meggyőzők és egyértelműek, ezért a felelősségre vonás a világ közvéleménye előtt nem maradhat el.³⁵

Németország nem ismerte el sem a vádemelés jogalapját, sem a császár perére létrehozott speciális bíróság joghatóságát. Szerintük a vádemelés alapja politikai és nem jogi természetű volt, ami tehát egy olyan norma szerint történik, amelyet a nagyhatalmak kifejezetten csak azért hoztak meg, hogy egyedül csak rá alkalmazzanak, továbbá egy olyan cselekményért akarják büntetni, amely az elkövetésekor nem volt büntetendő.³⁶ A szövetségesek azonban elutasították a német delegáció II. Vilmos perével kapcsolatos ellenérveit. Szerintük a háborúért felelős személyek megbüntetése az igazságosság szempontjából elengedhetetlen, és elrettentő hatással lehetett másokra, akik a jövőben kísértésbe eshetnek, hogy példájukat kövessék. Továbbá a német delegáció által kifogásolt bíróságok a civilizált világ nagy részének kinyilvánított ítéletét képviselik.

Új jelentésárnyalatot ad az elmondottakhoz, ha figyelembe vesszük, hogy Carl Schmitt megjegyzi, hogy a párizsi békeértekezlet záródokumentumának büntetéseket tárgyaló 227. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy a II. Vilmos volt német császár ügyét tárgyaló felállítandó bíróságnak a „nemzetközi politika” legmagasabb szintű indítékait kell követnie, nem pedig a nemzetközi jogét – nyomatékositja –, mert a közgondolkodásban a hagyományos jog nem ismerte el az új bűncselekményt.³⁷ Schmitt megállapítja, hogy a párizsi béke nyilatkozataiban tudatos eltérés, elhatárolódás észlelhető a hagyományos nemzetközi jog háborús koncepciójától. Az európai nemzetközi jogban – írja – az államok közötti háború alapvető eszméjét, a *‘justus hostis’* alap gondolatát elvetették. Azonban – szerinte – még mindig nem a támadó háború általános büntetendővé tételéről volt szó, hanem csak az emberiség ellen elkövetett erkölcsi bűncselek-

³⁵ Erdemes a Schmitt által hivatkozott idézet tanulmányozni, hiszen az amerikai küldöttség érvelése jól mutatja, hogy nem lehet elkülöníteni a háborús agresszió bűnét azon bűnöktől, amelyeket e háborúban Németország elkövetett. Bár nem tudják a Központi Hatalmak vezetőit a jog szerint megfelelően megbüntetni, mégis a világ közvéleménye előtt felelősségre kell vonni őket. Az emberiség mint kollektív alany vonja felelősségre a Világ előtt a főbűnösöket az emberiségellenes bűncselekményekért, amelyek megbüntetését a jogérzék (*‘Gefühl der Gerechtigkeit’*) a történelem ítélőszéke előtt előírja. Schmitt (2011) i. m. 239. Más államok katonái is követtek el nagyon súlyos háborús bűncselekményeket, amelyek természete jórészt a nagy háború jellegéhez volt kötött: Frivaldszky (2024) i. m.

³⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* i. m. Vol. XIII. Part VII–Penalties, Jegyzetek a VII. részhez, 227–230 cikkelyek.

³⁷ Schmitt (2011) i. m. 236.

ményről, amelyet – jegyzi meg epésen – csak a Központi Hatalmak államfői követtek el, és senki más.³⁸ Schmitt e megjegyzéseinek akkor értjük meg az igazi horderejét, ha a politikafelfogásával, a korábbi művével összhangban tekintjük az európai nemzetközi jogról általa írtakat. Fejtegetéseiből az körvonalazódik, hogy a nemzetközi jog nem szüntetheti meg a háborúkat, mert a barát/ellenség dichotómia, azaz a politika logikája nem eliminálható az államok közötti viszonyból. Ez utóbbi pedig politikai viszonyulási módként mindig magában hordja a háborúk valós lehetőségét,³⁹ amelyek korábban korlátozottak voltak mérkőzés jellegük miatt. Szerinte ezért nem lehet nemzetközi jogilag kriminalizálni azon állami vezetőt, aki szuverén döntésével háborút indít. Az univerzális jog, s vele az emberiség eszméje Schmitt láttatásában nem megszünteti az ellenséget, hanem a legyőzöttet a győztesek bírósága, agresszornak nyilvánítva, bűnözővé nyilvánítja, s az emberiség morális közellenségévé teszi. Az ezt eredményező béke tehát a győztesek politikai érdekét juttatja érvényre.

Carl Schmitt mindezért helyteleníti, hogy a háborús agresszort jogsértőnek, büntetresnek, jogon kívülinek, egy „kalóznak” minősítse egy nemzetközi egyezmény, hogy magát a háborús agressziót nemzetközi bűncselekményként kriminalizálják.⁴⁰ Mivel számára igazából a rendkívüli háborús állapotban mutatkozik meg a szuverén, ezért ebben a logikában abszurd a háborút, mint bűncselekményt tiltani. Ezért a genfi folyamattal nem tud egyetérteni, mert az magát a háborús agressziót, annak tettét minősíti bűncselekménnyek. Csakhogy Carl Schmitt elméletében a szuverén bármilyen okból indíthat háborút, tehát az nem tud bűnös vagy nem igazságos lenni, vagyis azt nem etikai jellege vagy a jog indokolhatja,⁴¹ hanem csak a szuverén akarata „legitimálja”. Ez megkülönbözteti Schmitt elméletét Moór Gyulától és főként a később szintén tárgyalandó Giorgio Del Vecchioétól.

Schmitt az állam fogalma felől közelítve, amelynek központi eleme a szuverén, aki a kivételes állapotról dönt,⁴² tézisszerűen leszögezi, hogy az „államhoz mint lényegi politikai egységhez tartozik a *jus belli*, azaz a valóságos lehetőség, hogy az ellenséget adott esetben saját döntés alapján határozzák meg és győzzék le”.⁴³ Politikaelméletében az állam, a szuverén maga dönt arról, hogy önvédelmi helyzetben van-e, meg kell-e támadnia az ellenséget vagy megszegték-e a szerződést. Az ellenség meghatározása és a háború indítása egy politikailag létező nép önrendelkezéséhez tartozik, amelyről a szuverén dönt. Ezt semmilyen norma nem határolhatja be, mert az így (barát/ellenség meghatározásként) értett létezés ad egyáltalán értelmet és tartalmat a normák létezésének.⁴⁴

³⁸ Uo. 239–240.

³⁹ Carl Schmitt: A politikai fogalma (Az 1932-es szöveg). In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 22–23.

⁴⁰ A háborús agresszió „diszkriminálásának” tételét ld. Schmitt (2011) i. m. 92.

⁴¹ Schmitt (2002) i. m. 33.

⁴² Carl Schmitt: Politikai teológia. In: Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK, 1992. 1.

⁴³ Schmitt (2002) i. m. 30.

⁴⁴ Uo. 34. A politikai szférában való létezés lényege tehát a szélső, a legvégső helyzetben mutatkozik meg, amikor az adott nép léte forog kockán. Ennek bekövetkeztéről csak a maga a nép dönthet. Amennyi-

A szuverén, egymást elismerő, s a háborúhoz való jogukat gyakorló államok közötti fegyveres konfliktust nem lehet a szó büntetőjogi értelmében bűncselekménynek tekinteni. A „*justus hostis*” fogalma a szuverén államok számára jogilag biztosított és szabályozott háborúban az ellenséget fedte, aki így nem volt ‘bűnöző’, s ezért fogalmilag nem lehetett az államok közt a háború indítását kriminalizálni.⁴⁵

Carl Schmitt az iméntiek miatt az államok közötti háború hagyományos nemzetközi jogi elméletét kívánta fenntartani, amely szerint II. Vilmos császár tette nem lehetett háborús bűncselekmény az akkori felfogások szerint sem nemzetközi, sem büntetőjogi értelemben.⁴⁶ Nincs ugyanis – érvel – nemzetközi joghatósága az egyik államnak, illetve annak államfőjének, hogy ítélkezzen egy másik elismert, szuverén állam, illetve annak államfője felett (*Par in parem non habet jurisdictionem*).⁴⁷ Az elfogadott gyakorlat szerint – mutat rá Schmitt – a nemzetközi jog egyetlen jogi alanya, a nemzetközi jogban meghatározott bűncselekmények tekintetében is, az állam volt. A háború szigorúan államok közötti reláció volt, s nem pedig csoportok vagy egyének között. Azt nem személyek, nem is államfők, hanem kifejezetten az államok⁴⁸ párbaj módjára⁴⁹ vívták egymással az európai publikus térben. Ezért egy nemzetközi jogi bűncselekmény nem volt az államon belüli büntetőjogi értelemben vett fogható. Sőt, ahogy Schmitt fogalmaz, a nemzetközi jogi bűncselekmény tehát semmiképpen sem jelentette a nemzeti büntetőjog szerinti bűncselekményt.⁵⁰ Mindehhez azonban, ha érintőlegesen is, fel kell vázolnunk a nemzetközi jogot érintő nézetének, pontosabban az annak most minket közelebbről érdeklő momentumának néhány főbb támpontját.

Schmitt az európai nemzetközi jog szétesését fájlalja, ami egy globális, univerzalista nemzetközi jog létrejöttével párhuzamosan történik, ahol ez utóbbinak nincsen területhez kötődő jellege. Mindezt a „*Der Nomos der Erde*” című, 1950-ben megjelent

ben erre nem képes, vagy erről lemond, politikailag megszűnik létezni. Az ellenség meghatározásának szuverén volta jelenti tehát a politikai létezését. Ekképpen – Schmitt szerint – egy nemzetközi közösség sem írhatja elő az államoknak, hogy kit tekintsenek ellenségnek, például azon háborús agresszort, aki az emberiség ellensége. Az ‘emberiség’ ugyanis Schmitt szerint nem politikai fogalom (Uo. 37), ezért nem is lehet, annak ellensége ellenében háborút folytatni, s egy ilyen háború nem nemes háború. Uo. 34. Mindezekért nem fogadja el a háborúról, mint az állam nemzetközi dimenzióban folytatott politikájának eszközéről való lemondást. Uo. Az állam maga dönt ugyanis arról, hogy alapvető jogai sérültek-e vagy veszélyeztetve vannak-e. Azaz a létezése veszélybe került-e, hogy önvédelmi helyzetben van-e, hogy szabad létezése sérül-e, a szerződést vele szemben megszegték-e stb. Mindezek a politikai közösség számára (egzisztenciálisan) elsődlegesek minden jogi normával szemben, azaz nem lehetnek azok jogilag meghatározott kivételei. Mivel egzisztenciális körülményekről van szó, nem az absztrakt jogrendszer normái, hanem az érintett állam dönt arról, hogy a feltételek beálltak-e. A háború tehát létezni fog, csak legfeljebb a nemzetközi közösség fogja azt alkalmazni a nemzetközi jogot bűncselekményével megsértő agresszor, mint ellenség ellen. Uo. 34–35.

⁴⁵ Schmitt (2011) i. m. 234.

⁴⁶ Schmitt helyesen állapítja meg, hogy új nemzetközi büntetőjogi jogalap jelent meg a háborús agresszió tekintetében, amely korábban így kimondottan nem létezett sem európai nemzetközi jogi, sem büntetőjogi értelemben. Vö. Uo. 236.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 237.

⁴⁹ Uo. 113–114.

⁵⁰ Uo. 237.

művében fejtette ki, amelynek fő részét azonban a második világháború alatt írta, majd annak végkimenetele ismeretében azt részben átdolgozta és kiegészítette. E művében kibontotta azt, hogy a *Jus Publicum Europaeum* területileg rendezett volt, szuverén államokra épült és a háború – szerinte – „korlátozó” jellegű volt. A 17-19. századokban az európai államok közötti rend a háborút államok közötti, mégpedig egyenrangúak közötti konfliktusnak tekintette. Egészen 1890-ig – írja Schmitt – az emberiség, a humanizmus, a civilizáció és a haladás is Európa-centrikus értelemmel bírt.⁵¹ Azért az angol és a francia szakkönyvekben – itt említi például a jogi antropológia neves előfutárát, Sumner Maine nevét is – az európai civilizációhoz képest a többi nép félig-civilizáltnak vagy vad népnek (tulajdonképpen „barbár”-nak) minősült.⁵² A háború elfogadott és szabályozott jellegéből fakadt az is, hogy 1918-ig az amnesztia általában szerves része volt a két kölcsönösen egymást elismerő partner közötti békefolyamat gyakorlatának – ahogy arra Schmitt rámutat –, legyen az a békeszerződésben kifejezetten megfogalmazott, vagy akár implicit módon benne foglalt. A Versailles-i Szerződésben viszont a legyőzöttekkel szembeni diszkrimináció folytán az eltűnt.⁵³ Schmitt tehát nem tud elképzelni egy ellenség nélküli, béke által vezérelt globális politikai közösséget, így az egész emberiség nála nem politikai fogalom.⁵⁴

Tágabb perspektívában el kell mondani, hogy Carl Schmitt bírálja, hogy a belső és a nemzetközi jog az államok mellett az emberek közösségeit, azaz a társadalmat is szem előtt tartja (pluralista társadalomszemlélet), mert szerinte ez feloldja az államot a társadalomban. Kárhoztatja azt is, hogy a béke és a háború világos valóságainak helyét a fegyveres erőszak kiiktatásával, vagyis a béke állapotával, a konfliktusok diplomáciai diszkusszió általi feloldása veszi át, eldöntésük pedig jogi érvelés révén történik. Ennek előfeltétele az, hogy a nemzetközi jogban előfeltételezik és hangsúlyosan alapul veszik az ‘emberiség’ erkölcsi és jogi fogalmát. E rendkívüli humanitárius vívmányt Carl Schmitt – azt ideológiáinak, liberálisnak titulálva – szintén nem fogadja el, mint-hogy az ellentmond államközponitú elméleti rendszerének.⁵⁵

Schmitt történetileg a szuverenitás külső, decizionista oldalát a szuverén háborúhoz való jogában, az európai államok egymásközi elismerését pedig a háborús megmérkőzés valóságában látta megragadhatónak. Az ilyen politikai ellenségmivolttá válás lehetősége volt a nemzetközi jog rendje, amelyet az európai nemzetközi jog szabályozott. A háború, majd a béke nem a háborús jogállású legyőzött ellenfél megsemmisítésében állt, habár a békekötés – tehetjük hozzá – a nyertes részéről a háború továbbfolytatása volt, immáron „megváltozott eszközökkel”. A háborút lezáró igazságszolgáltatás nem erkölcsi kérdésekben döntött és nem is tekintette morális értelemben bűnözőnek a legyőzöttet, legyen az akár a háború indítója. Az igazságos jogi háború tana alapján

⁵¹ Uo. 201.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. 261–262.

⁵⁴ Vö. Frivaldszky János: Lehet-e politikai egy világot átfogó közösség? In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. I.* Budapest, Ludovika, 2022. 489–500.

⁵⁵ Schmitt (2002) i. m. 49.

ítélték meg őt, illetve a vonatkozó nemzetközi jogi normák alapján, de a nemzetközi jogi bűnösség nem bírt morális tartalommal.⁵⁶

Am – mondhatjuk teljes joggal – a hágai békekonferenciák erkölcsi és jogi tapasztalatai után erkölcsi (és részben természetjogellenes) bűn volt az első világháború kirobbantása, ami már nem volt párbaj, s a másik ország megsemmisítésére törekedett. Hitler háborújában pedig szó szerint likvidálni akarta a német nép ellenségeinek tartott emberek millióit. Így Schmitt második világháború előtt, majd alatt írt, s azután átdolgozott gondolatainak téves volta és így eszméje jóval károsabb, mint Moór Gyula húszas évek végén fogant revansista háborúpárti állásfoglalásai. Ami az első világháború után bocsánatos bűn volt, az a második világháború után emberiségellenes tannak minősült. Moór Gyula gondolatai, mint látni fogjuk, tipikusan Trianon utáni magyar-nak minősíthető, Schmittéi azonban a nürnbergi per után már erkölcsi és jogfilozófiai szempontból egyaránt akceptálhatatlanok.⁵⁷

El kell vetnünk Schmitt – nem találunk ennél találóbbs kifejezést – „ezoterikus” „*Nomos*” felfogását, ami nem törvény, nem szabályozás és nem is norma,⁵⁸ de nem is alapvető jogi viszony az államok között, hanem olyan megszerzendő és megszerzett terület feletti uralmon és hatalmon alapuló sajátos koncepció, amely lényegénél fogva előbb-utóbb szükségszerűen háborúvá fordítja az ellenségekkel való viszonyt. Schmitt mind politikai mind ‘*Nomos*’ elmélete erre determinál, még akkor is, ha a nagytér-elméletével, pontosabban az ebben foglalt be nem avatkozás elvével ezt meg akarja akadályozni.

Tehát az ilyen ‘*Nomos*’ az államok közötti viszonyban tulajdonképpen nem rend, de nem is jogi viszony, mert hát az ököljog, a támadó háborúhoz való jog nem jog egy humanus társadalomban. A nemzetközi konfliktusokat, a háborúsakat is, diplomáciával és/vagy nemzetközi bírászkodás útján lehet és kell feloldani.

3. Moór Gyula 1928-29-as erőszakközpontú jogszemlélete az igazságtételi háborút legitimálja a „pacifizmussal” szemben

Hazánk jogi gondolkodásában nagymértékben a jog állami kényszerfunkciójához kötött fogalmi megragadása terjedt el, mégpedig jórészt Moór Gyula hatásának is

⁵⁶ Vö. Schmitt (2011) i. m. 114–115.

⁵⁷ Schmitt 1937-ben megfogalmazott koncepciójában a háborúskodás a ‘politikai’ fogalmának abszolút eliminálhatatlan eleme, így csak az a fontos a számára, hogy a totális háború „istenítélete” valóban a totális ellenségességből fakadjon, s ez utóbbi ne a háborúban fejlődjön ki, amint az az első világháború esetében történt. Carl Schmitt: Totális ellenség, totális háború, totális állam. In: Cs. Kiss (2002) i. m. 236. Schmitt pontosítja Clausewitz híres állítását oly tekintetben, hogy a háborút megelőzően már megvan a politikai döntés arról, hogy ki az ellenség, azt így nem a katonának kell megállapítania. Az ellenségről a politikus dönt – írja Schmitt –, minthogy „a politikus jobban iskolázott a harcra mint a katona, mivel a politikus egész életében harcol, a katona azonban csak kivételképpen.” Schmitt (2002) i. m. 23. A politikai viszony tehát az ő koncepciójában szükségképpen és mindig potenciálisan ellenségesség, amely viszonyulási forma nézetünk szerint nem szolgálhat a nemzetközi jogrend alapjául, hiszen állandóan háborúk kirobbantását involválja.

⁵⁸ Schmitt (2011) i. m. 39.

köszönhetően,⁵⁹ aki viszont – az általa igen nagyra tartott – Hans Kelsen ‘jog mint kényszerrend’ elméletét is alapul vette.⁶⁰ Mivel a neves magyar jogfilozófus diplomájának megszerzése után tanulmányútjai során Németországban a büntetőjog elméletét tanulmányozta,⁶¹ ezért érthető módon jogszemlélete óhatatlanul is etatista, kényszerközpontú, s ezért pozitivista lett.

Az 1920-as évek legvégén a nemzetközi jogi szemlélete⁶² szempontjából figyelemre érdemes, hogy Concha Győzőre hivatkozik, aki szerint az államnemzeteket belső erkölcsi életerejük tartja fenn, s nem a nemzetközi jog által léteznek. Ez utóbbi csak külső, birtokállapotokat rendező kényszernormák együttese, de nem juttatják a tulajdonviszonyokat és az állami jogalanyiságot. A nagy magyar közjogász szerint a külső erőszak eredményezte kényszer és az erkölcs jelent még a nemzetközi viszonyokban szabályozó erőt.⁶³

A korabeli felfogás szerint a jog által biztosított birtokokat leginkább a (támadó) háború révén lehet megszerezni a nemzet belső igazságosságérzetének mércéi szerint, amelyeket a belső erkölcsi életerő és a haderő faktikus ütőereje érvényesít. Moór Conchával egyetértett abban, hogy a belső erkölcsi eszmei erő és az azt kifejező és fenntartó akarat alapozza meg és tartja fenn az állam jogát és nemzetközi jogalanyiságát.⁶⁴ A hívő katolikus⁶⁵ Concha meglátása szerint – ami jól visszaadja korának látásmódját – a hadviselés külereje mögött az értelmi-szellemi erőnek kell állnia, s akkor a háború által szabályozott külviszonyok rendjén valók.⁶⁶ A nemzetközi jogrend a legitim, jogszerű *hadviselés* rendjét szabályozza – írja most már Moór Gyula.⁶⁷ Az így erkölcsi és katonai erő által megszerzett államiságot, avagy új területet birtokként

⁵⁹ A hazánkban a jog fogalmának a jogtudósi köztudatban mind a mai napig a leginkább „hatályban levő” meghatározása Moór Gyula koncepciójához kötődik, aki az állami szankció, azaz a fizikai kényszer alkalmazása lehetőségében látta annak végső lényegét. Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Lejegyezte Püski Sándor. Budapest, Püski, 1994. 177. Egy másik megfogalmazásban, ahol a ‘tárgyi jog’ fogalma kerül megadásra. Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Összeállította: Tharnói Kostyál László. Kartárs, 1935. (Kézirat gyanánt) 183. A jog fogalma pedig: „[...] a jog olyan társadalmi szabályok összessége, amelyek engedelmesség esetére fizikai kényszer alkalmazásával fenyegetik meg azt, akihez szólnak, s amelyeknek tényleges érvényesülése biztosítva van azáltal is, hogy a legerősebb társadalmi hatalommal olyan kapcsolatban állanak, hogy ez fenyegetésüket szükség esetén valóra váltja.” Uo.

⁶⁰ Moór Gyula: *A logikum a jogban*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928. 10. A 25. jegyzetben Kelsenre hivatkozik. E munkájában számos helyen idézi Kelsen „tisztja jogtanát”, jog- és államelméletét.

⁶¹ Vitéz Moór Gyula dr. budapesti egyetemi tanár. *Miskolci Jogászélet. Jog- és Államtudományi Közlöny*, Miskolc, 1929. január. 5. évfolyam. 1. szám. 10.

⁶² Moór Gyula: *Örök béke és világjogrend*. Budapest, Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 1929.

⁶³ Concha Győző: *Politika. I. Kötet Alkotmánytan*. Második kiadás, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907. 94–95. Moór az ez előtti bekezdéseket hivatkozva az eredeti, 1895-ös kiadásból. Moór (1929) i. m. 16.

⁶⁴ Concha (1907) i. m. 94.

⁶⁵ Concha Győző: *A laikus morál válsága*. Felolvasott a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1911. november 13-án tartott ülésén. Különlenyomat a Hittudományi Folyóirat 1911-i folyamából. Budapest, Szent István Társulat Irod. Osztálya, 1912. 5.

⁶⁶ Concha (1907) i. m. 93–94.

⁶⁷ Moór (1929) i. m. 14.

uralva tulajdonná fordítják át a nemzetközi „békeszerződések”. Ez utóbbiak tehát nem az egymás kölcsönös jogi elismerését jelentő békét őrzik, hanem a háborús birtokszerzéseket rögzítik normatíve.⁶⁸

A kényszer központi szerepe eredményezhette Moór Gyula elméletében azt is, hogy a háború, mint az erőszak külviszonyokban való állami gyakorlása a szubjektív szemléletű igazságosság érvényesítésének kiváltképpen eszköze volt nála az 1920-as évek legvégén. Mivel a neves magyar jogfilozófus – mint az már eddig is érezhető volt – ‘kényszer’ és az ‘erőszak’ között nem tesz lényegében fogalmi különbséget, így az előbbi nála nem az objektív értelemben vett jogos kikényszerítését fedte, hanem az utóbbiban feloldódva, ha nem is önkényes, de radikálisan szubjektív töltetű célokat szolgálhatott. Ami azokat igazolta, azok magasztosnak tekintett, ámde nem jogi eszmék, elvek és mércék voltak.

Moór Gyula a béke állapotát a pejoratív módon értett ‘pacifizmus’ eszméjéhez kötötte konceptuálisan, azt meg az ‘anarchizmus’ ideológiájához, ami által a kanti eredetű „örök” béke nem csak irreálisként – aminő a pacifizmus eszméje –, hanem egyszerűsmind már szürreálisként is került beállításra. A kor gondolkodásmódját tükrözi azon megközelítésmódja, ami szerint a béke, akárcsak a háború, az állami nemzeti érdekek szolgálatának eszköze, vagyis nem bír önmagában emberi értékkel. Concha győző e sorait idézi: „A béke nem cél, hanem eszköz a nemzetekre, hogy eszméiket valósíthassák, a hol ez nem lehetséges, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború.”⁶⁹ Moór számára mind a háború, mind a béke eszköz csupán, s lehetnek a nemzeteknek olyan céljaik, olyan nagy eszményeik, amelyekért készen kell állniuk arra is, hogy magukra vegyék értük, ha kell, a háború keresztjét.⁷⁰ Az igazságosság eszméje az elsődleges, ami az ő felfogásában azt a jussot jelenti, amit az állam önmagának jogosnak érez, gondol. Ezután lehet csak a békéről szó, ami ezt a kiharcolt jogot, mint igazságot a számára biztosítja. Akkor ír 1928-ban a háború mellett és a pacifizmus ellen Moór, amikor ezzel a Kormányzó revans lehetőségét fenntartó álláspontját is erősítette.⁷¹ Megjegyzendő, hogy ugyanezen év végén lesz Horthy kinevezésével egyetemi rendes tanár a már ekkor vitézi címet viselő Moór Gyula.⁷²

A pacifizmusról, annak képviselőiről nem egyszer ironikus, olykor leereszkedő és gunyoros stílusban ír. Azt a pozitivistá érvelési taktikát használja – amivel Hans Kelsen is élt például a természetjog bírálatában – a jog és a béke fogalmi kapcsolatára, hogy azt a legirrealisabb és nem jogi formájára extrapolálja, majd ott azt életszerűtlenségében és illogikus voltában nevetségessé teszi. Pacifizmusnak nevezi a jog békét szolgáló koncepcióját, majd azt az anarchizmussal rokonítja, s ilyenképpen teszi azt képtelen-

⁶⁸ Vö. Frivaldszky János: Johann Gottlieb Fichte: A jog kölcsönös elismerő viszony vagy a tulajdonosok egyezsége? In: Frivaldszky János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei. A kezdetektől a XIX. század végéig*. Harmadik kiadás. Budapest, Szent István Társulat, 2016. 264–279.

⁶⁹ Moór (1929) i. m. 6. A forrás, amit hivatkozik: Concha Győző: *Politika. I. Kötet*. 1895. 92. Mi a főszövegben most a második, 1907-es kiadást idéztük. Concha (1907) i. m. 96.

⁷⁰ Moór (1929) i. m. 6.

⁷¹ Moór Gyula: A pacifizmus útján. Megjegyzések a Kellogg-szerződés margójára. *Társadalomtudomány*, 1928. 340. és 340–341. 6. jegyzet.

⁷² *Budapesti Közlöny*, 1928. december 15. 285. szám címlapja.

ségében nevetségessé. Nyilvánvaló, hogy az anarchizmus az erőszakot, s a kényszerszert tagadva a pozitív jog létét is alapjaiban megkérdőjelezi. Az viszont nem igaz – állapíthatjuk meg –, hogy ezt bírálva a jogot mint kényszerrendet, sőt, mint legitim állami erőszakrendet kellene megfogalmaznunk, amely koncepcióban a törvényes mivolt csupán az erőszak egy attribútuma.⁷³

Moór az 1920-as évek legvégén a háború és a pacifizmus kérdését elemezve a jogot legitim állami erőszakrendként látszik fogalmilag megragadni. Talán azért, mert amikor a helyes jogot kereste, szükségképpen a *jog fogalmát* is kutatnia kellett, amit pedig az akkor népszerű ideológiával, az *anarchizmussal* szemben kellett meghatározni. Ekkor 1911-et írtunk: ebben az évben szerezte meg jogi diplomáját és publikálta 23 évesen Stammlerről a tanulmányát.⁷⁴

Moór a háború, illetve a béke jogi eszközeinek kérdéseit tárgyalva a „jogfilozófia szigorúbb szempontjain” alapuló elemzését ígéri az olvasóinak, de amire tulajdonképpen vállalkozik, az csak az általa anarchizmusnak tekintett „pacifista álom” logikai elmentmondásainak bemutatása.⁷⁵ A jogot mint nemzetközi békerendet viszont egyáltalán nem elemzi jogfilozófiai módon, s különösen nem behatóan. Úgy gondoljuk, hogy azért sem, mert jogképe nem tett ilyen jogszemléletet lehetővé. Az említett témakört tárgyaló második, az „Örök béke és világjogrend” című tanulmánya tekintetében már az a reményünk lehet, hogy abban már valóban jogfilozófiai módon közelít e kérdésekhez, azonban csalatkoznunk kell, mert abban sincsen szó igazi jogfilozófiáról a béke tekintetében, de a világjogrend ilyen szempontú megalapozásáról sem. Sőt, míg az első tanulmányában még „szigorúbb szempontú jogfilozófiai” kritikáról írt, a második írásában, amikor visszaüt erre, már csak etikai vizsgálatról tesz említést,⁷⁶ vagyis utólag átminősíti a korábbi okfejtésének jellegét az előbbiről az utóbbira. Ezzel nézetünk szerint elismeri, hogy elemzése nem jogfilozófiai volt, miközben azt is kell mondanunk, hogy etikai szempontból sem helytálló a béke – s vele a jog – fogalmának analízise, amiként a háborúé sem. Ez utóbbi tekintetében az a tézise, hogy a „háborút nem lehet feltétlenül rossznak mondani”.⁷⁷ Más helyeken pedig kifejezetten méltatja⁷⁸ a háború játékos erkölcsi hatásait, ahogy az egyébként általános volt, ám nem akkor, hanem az első világháború kirobbanásának hónapjában. Az első világháború bebizonyította,

⁷³ Rudolf von Jhering filozófiai értelemben vett pozitívista elméletében az erőszak nem vonul vissza a jog általa való megerementésével, hanem a jogi kényszerben koncentráltan fennmarad. Sőt olykor előtérbe is kerül a jogot, mint járulékos tényezőjét félretolva. Jheringnél a 'jog az erőszak politikája' („*das Recht als Politik der Gewalt*”). Az erőszakhoz társul járulékos módon a jog úgy, hogy az erőszak közben önön pozícióját megtartja – írja Jhering. Rudolph von Jhering: *Der Zweck im Recht*. I. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1884. 246., 249–250.

⁷⁴ Vö. „A jog fogalma és az anarchizmus problémája ezenkívül egymással is a legszorosabb összefüggést mutatja.” Moór Gyula: *A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilozófiájában*. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir Udv. Könyvnyomdája, 1911. 2. Különlenyomat a M. Tud. Akadémia „Athenaeum” cz. folyóiratából.

⁷⁵ Moór (1928) i. m. 350.

⁷⁶ Uo.; Moór (1929) i. m. 6., 23.

⁷⁷ Uo. 6.

⁷⁸ Szemléletmódját jól érzékelteti, hogy Cattaneo 1892-es kötetében szereplő e mondását „szép”-nek nevezi: „Az emberi szenvedélyek miatt a háború örök a földön.” Uo. 22.

hogyan milyen pusztítást végez minden tekintetben egy modern háború. Megállapíthatjuk, hogy annak kitörésének idején hazánkban nem igazán hittek a pár évvel azelőtti nemzetközi békekonferenciák erejében, miközben meg voltak győződve az elkerülhetetlen és ezért szükségszerű háború több szempontból is áldásos voltában.⁷⁹

1928-ban azonban mintha semmi sem változott volna: Moór Gyula a háború többirányú teoretikus alátámasztásán fáradozik, s a békét és annak képviselőit, ha azt az érvelési kontextus lehetővé tette, a legrosszabb színben igyekezett feltüntetni.

Az imént említetteket főként úgy éri el, hogy – mint mondtuk – nem tesz különbséget kényszer és erőszak között, ez utóbbiba értve a háborút is. Ezért a külviszonyokban a jogi kényszert háborús erőszaknak nevezi, amelyet, ha egy „világállam” alkalmazna a jogtalan háborút indítóval szemben, akkor az ilyen pacifizmus kötelezővé tenné normarendjében – helyes szóhasználatban – szankcióként a fegyveres kényszerítést, amely béke érdekében, a háború kiküszöbölésére jogilag kötelezővé tett – Moór szóhasználatával – „törvényes háborús erőszak” ellentmond egyrészt az igazi pacifizmusnak, másrészt a társideológiájának, vagyis az anarchizmusnak.⁸⁰ Továbbá ez utóbbi nem csak a kül-, hanem az országon belüli viszonyokban is erőszakellenes, ezért semelyik relációban nem engedhetné meg az erőszakot.

A jogrend mint békerend gondolatát úgy teszi tehát önellentmondásossá, hogy ez utóbbit pacifizmusnak, azt pedig nemzetközi dimenzióban ható, azaz e relatív relációban tételezett anarchizmusnak titulálja,⁸¹ ami pedig az általános erőszak-ellenességen alapszik. Márpedig egy nemzetközi pacifizmus kötelezővé tenné a „háborút” a jogellenes erőszakot alkalmazóval szemben. Csakhogy itt csúsztatás és félreértés is van. A jogon alapuló békerend nem olyan pacifizmus, ami a jogi kényszert *ab ovo* kizárja, másrészt ez utóbbi nem ‘erőszak’ és nem ‘háború’, hanem ‘jogi kényszer’. Mégpedig azért, mert az *tartalmilag* érvényes és ezért *kötelező egyetemes jogi elismerési rend* nyugszik. A kötelező erő érvényesítésére a kényszer alkalmazása következőképpen nem erőszak, hanem a nemzetközi jog aktuális (kényszerű) érvényesítése. Itt mutatkoznak meg a maga horderejében annak hátulütői, hogy Moór Gyula a ‘kényszert’ nem az egyetemes jogi elismerés rend tartalmi igazságosságán alapuló ‘jogi érvényesség’ ‘jogi kötelező’ erejének adott esetben szükséges érvényesítéseként fogja fel, hanem mindezekről eloldva azt merő ‘erőszak’-ként tételezi. Valójában azonban, helyesen tekintve, az erőszak és a jogi kényszer egymás szöges ellentétei. Jogi kötelező erő pedig éppen ezért nem irányulhat az erőszakra és nem alapozhatja azt meg, hiszen ez utóbbi alapvetően (mindig) jogtalan. A kötelező erő csakis tartalmi jogi érvényességen alapulhat és annak nemérvényesülését követi a ‘jogi kényszer’ (azaz a ‘jogi szankció’), ami sohasem erőszak, minthogy az – ismételjük – fogalmilag jogtalan.

Mivel Moór Gyula elméletében a béke éppen olyan eszköz a nemzeti érdek vitelében mint a háború, ezért csak érdekevezérelt békében tud gondolkodni, mégpedig a háború győztes és vesztes hatalmainak békéhez való szubjektív és ilyen tekintetű viszonyulásában. A béke e koncepcióban a „háború folytatása”, de „retorikailag” békés, azaz

⁷⁹ Frivaldszky (2024) i. m.

⁸⁰ Moór (1929) i. m. 15., 20.

⁸¹ Uo. 7.

„megváltozott eszközökkel”.⁸² Voltaképpen a háborús győzelem békekötéssel való érvényesítéséről van szó. Bár a neves magyar jogfilozófus 1918-ban nemzetközi jogot is oktatott,⁸³ megjegyzendő – még ha ezt az egyetemi pozíciót vélhetően jobb híján fogadhatta el –, hogy annak jogában csak egyezményeket és szerződéseket látott, s még a döntőbíráskodások esetében sem észleli a tartalmi értelemben vett jogiség, a békén alapuló jogrend alakulását. Nem értékeli, hogy a hágai konferenciák által intézményesített, habár – végülis – nem kötelezően alkalmazandó döntőbíráskodási eljárások, illetve az ilyen irányú számos bilaterális, köztük több, a választottbíráskodást általános és kötelező érvénnyel előíró egyezmény, az államok közötti, jog által rendezett, egymáshoz békés módon való viszonyuláson, s ezért a nemzetközi kölcsönös elismeréseken nyugvó jogrend alapjaihoz járultak hozzá.⁸⁴ Moór még utal is arra, hogy hány ilyen döntőbíráskodási döntés született az első világháborúig. Következésképpen működött a jogi vitarendezés, ami a nemzetközi felek állami létének és ilyenkénti méltóságának elismerésén nyugodó konszolidálódott jogi eljárásrend révén megnyugtató eredményeket hozó nemzetközi jogi rend volt, ám mégsem méltányolja azokat a maguk horderejében. A hágai konferenciák eredményei tekintetében a választottbíráskodás kötelező jellegét hiányolja. Az első ilyen konferenciától a világháborúig az egyes államok között külön megkötött 112 döntőbírási szerződés⁸⁵ kapcsán pedig nem fejezi ki örömét ezek tendenciáját illetően, pedig ezek közül több minden viszály tekintetében kötelezőként rendelte el a döntőbíráskodást. Úgy tűnik tehát, hogy nem hitt ezeknek a nemzetközi jogon alapuló békerendhez való hozzájárulásában. Az esetlegeset, az erőtlenséget, a partikularitást, tehát az alkalmatlanságot láthatta bennük.⁸⁶ Márpedig ez a közös jogvitarendezési gyakorlat önmagában is a béke kultúráját szilárdítja meg az államok között, s ezzel párhuzamosan a háborúhoz való fordulás gyakorlatát gyengíti. Minél jobban működik a döntőbíráskodás rendszere, annál inkább élnek vele az államok, amely gyakorlati célkitűzés még akkor is reális volt, ha akkor még nem is volt elképzelhető egy „világállam”-szerű nemzetközi alakulat létrehozatala.⁸⁷

⁸² A háború Carl von Clausewitz (1780–1831) tézise jegyében a „politikai folytatása megváltozott eszközökkel”. Kant (1724–1804) pedig már az „Az örök béke” című, 1795-ben megjelent esszéje első szakasz első pontjában, tehát tervezete legelején leszögezte: „Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövődő háború anyagának titkos fenntartásával köttetett”. Immanuel Kant: *Az örök béke*. Budapest, Európa, 1985. 7.

⁸³ Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, Osiris-Századvég, 1994. 30.

⁸⁴ Vö. Magyar Gézai: *A nemzetközi bíráskodás a magyar jogban*. Székfoglaló. fölvasta 1917. október 8-án. Budapest, Magyar tudományos Akadémia, 1917. 83–84.

⁸⁵ Moór (1928) i. m. 347.

⁸⁶ Vö. „1913. évi XLVI. törvénycikk az 1910. évi július hó 16. napján Nagybritannia és Irhon egyesült királysággal kötött választott bírósági egyezmény becikkelyezése tárgyában.” I. cikk. Az Amerikai Egyesült Államokkal, Portugáliával és Braziliával a lényegi rendelkezések tekintetében szinte szó szerint megegyező egyezményeket kötött a Monarchia, s így ezeket cikkelyezte be a magyar országgyűlés. *Magyar Törvénytár. 1913. évi Törvénycikkek*. szerk. Térfi Gyula. Budapest, Franklin-Társulat, 1914. 555. 4. jegyzet.

⁸⁷ Magyar i. m. 84.

Olykor az a benyomásunk támadhat, hogy Moór a nemzetközi bíraskodás fogya-
tékosságait őszintén sajnálja, máskor azonban egyértelművé válik, hogy nem is hitt a
döntőbíráskodás nemzetközi békéhez való hozzájárulásában, sőt, igazán a béke lehe-
tőségében sem. A cinikus megjegyzések eléggé sokat mondók e tekintetben.⁸⁸ (A dön-
tőbíráóságoknak, amelyek a jövőben a nemzetek közötti vitákról és viszályokról van-
nak hivatva dönteni, abban látta volna inkább a hasznát Moór 1928-ban, hogy az első
világháborúban győztes nemzetek háborús zsákmányának jogosságáról döntsenek.⁸⁹)

A háború megfékezését célzó és a kötelező döntőbíráskodást előirányzó nemzetközi
egyezményekben – ezt a Kellogg-paktumhoz való viszonyulása mutatja – talán csak
célra alkalmatlan merő deklarációkat látott: a háború eltiltását és a békés jogi vitaren-
dezés előírását, márpedig ez szerinte a működésképtelen és logikailag nem helytálló,
általa „pacifizmusnak” titulált békerend koncepciója. Mivel nem hitt igazán a nemzet-
közi békés vitarendezésben, ezért a háború mindenkor meglevőségének szociálpszi-
chológiai tényéből kiindulva a fegyveres erőszak révén kivívható nemzeti igazságosság
érvényesítésbe vetette bizodalmát. Ezt mutatja az is, hogy külön kiemeli: a Nemzetek
Szövetségének Egyezségokmánya a háborúhoz való folyamodást végső soron jogos
eszközként megengedte.⁹⁰

Ezzel szemben ezt kell, hogy mondjuk: éppen hogy az „igazság legelemibb kö-
vetelményeit a nemzetközi életben” – amelyek létét Moór hiányolja – elégti ki az
ilyen egyre általánosabb érvényű és egyre inkább kötelező döntőbírátsági rend, ami
a Kellogg-paktumban nyeri el akkori csúcspontját. Az igazság ugyanis nem területek
és birtokok kérdése, hanem az ilyen viták jogi elrendezhetőségének intézményesített
rendje, amely az államok közötti egyetemes és kötelező jogi elismerésen nyugszik. A
Kellogg-paktum éppen efelé tett volna jelentős lépéseket. Nem azért, mert Trianon
felülvizsgálatát lehetővé tette volna, hanem mert ez az egyetlen útja az államok békés
egymás mellett élésének, sőt, egyáltalán létüknek. Háborúkkal nem lehet igazságos-
ságot és a jogot elérni, míg ez utóbbival az igazságosság megközelítésére mindig van,
lehet előbb-utóbb esély.

Moór azt állítja, hogy nem azért vannak háborúk, mert azokat nem tiltják szerző-
dések, ezért azokat nem lehet „rendeletileg betiltani”, illetve azt is, hogy nem lehet az
„örök békét” békeegyezmények, szerződések deklarációival elérni.⁹¹ A háborút csak
háborúval lehet megszüntetni – szögezi le, s ez a pacifizmus ellentmondása.⁹² Most
már tudjuk, hogy ezt azért állíthatta, mert az erőszak, a háború és a jogi kényszer
fogalmait összemosta. Mindezen túl nem vette észre, hogy a háború erőszakához való
folyamodás helyett minden intézményesített jogvitára irányuló nemzetközi megállapo-
dás egyszersmind az egyezményekben részes államok *jogi elismerését* is eredményezi
és egyben azt feltételezi. Létük jogi tiszteletben tartását és szembenálló érdekeik jogi

⁸⁸ A kötelező döntőbíráskodást illetően a két hágai békekonferencia tekintetében „hiábavaló erőlködések”-
ről ír. Moór (1928) i. m., 348.

⁸⁹ Uo. 338.

⁹⁰ Vö. Irk Albert: *A nemzetek szövetsége*. Danubia, 1926. 2. kiad. 85.

⁹¹ Moór (1928) i. m. 349–350.

⁹² Moór (1929) i. m. 24.

eljárás révén való kezelendőségét jogi elvek és szabályok mentén, s nem pedig háborús erőszak révén, mert ez tagadja az előbbieket. A nemzetközi egyezmények által létrehozott és egyben e viszonyt kifejező jog ugyanis pacifikáló rend, mert feltételezi és biztosítja a felek közötti kölcsönös elismerést, hiszen vita és viszály esetén nem erőszakhoz fordulnak, hanem a procedurális igazságosság jegyében, a jogelvek mentén, a felek által elismert jog és igazságossági rend alapján közösen megnyugtató megoldást biztosító eljárásrendnek vetik magukat alá. Hazánkban a fiatal Moór Gyula koráig nem igazán hittek az ilyen nemzetközi jogban, s talán nem is tartották azt kívánatosnak, hanem sokkal inkább bízták a nemzeti igazság képviselőt a háborúk lehetőségére és esetleg azok nemzetközi jogára, s Trianon után pedig vélhetően egymást is erősítették ebbéli meggyőződésükben. Ám ennek kimutatása további kutatásokat igényel.

Moór az állandó („örök”) béke lehetőségét elemzi, azt, mint szociológiai, logikai, etikai vagy hiten alapuló eszményt vizsgálva és kritizálva, nem tekinti azonban a jogon alapuló békerendben levő kezdeti kölcsönös elismerő jogviszony létét és jelenségét. Egyáltalán nem folytat ilyen jellegű jogfilozófiai elemzést. Ezt leginkább szociálintropológiája és jogfelfogása akadályozta meg nála.

A kanti „örök” béke állapota nyilván aktuálisan és egyébként is irreális – de ha nem is, az nem a jog, hanem a politikai barátság és szeretet következménye lesz –, ám nem úgy a jogi viszony, mint az emberek alapvető méltóságát és jogait kötelezően és egyetemesen elismerő alapjogviszony, ami a jogállamok egyetemes közös elismerését is tartalmazza. Különösen, hogy Kant, Fichte és Hegel – az újhégeli gondolatiság Moór Gyulára későbbi korszakában hatott⁹³ – kidolgozta ezek (jog)filozófiai alapjainak egynémelyikét, még ha nem is teljesen, és különösen Hegel, az államok közti viszony tekintetében, nem ellentmondásmentesen.⁹⁴ Hegelnél az egyes szuverén, voltaképpen magánvaló államok az általuk kötött megállapodások felett állnak. Azonban az elismerés megjelenik nála, még ha az inkább a háborús hadviselés jogában merül is ki.

Az, hogy a háború indítása, s akár a megelőző csapás a másik állam és annak joga elismerésének tagadása, nem volt komoly ellenérv a háborúpártiak szemében. Az államközponthoz radikális nacionalizmus eszméjének képviselői számára – egy alapvetően politikai darwinista gondolati bázison – a *háborúhoz való jog* az állami *szuverenitás* részét képezte, s a jog és az igazságosság érvényesítésének kiváltképpen (majdhogynem rendes) eszköze volt. Ezen a szemléleten a hágai békekonferenciák sem tudtak változtatni.

Moór a sok évig, akár évtizedekig tartó háborúk évszázados történetének folyamatát úgy tekinti, mint amit csak tarkít egy-két bizarr pacifista elmélet megjelenése. A háborút olyan szükségszerű valóságnak tekinti, amely csak a (szerinte igazságos) háborút indító országra ró erkölcsi terhet, de nem fontolja meg azt, hogy az agresszor a megtámadott ország katonáit és népét öli. Egyszerűen nem vet számot az igazságosság háborút indító érve mellett azzal a sok-sok emberi lélekkel, akiket megölnék, hanem csakis a saját katonák halálával. A nagy eszményekért hozandó véráldozatról ír, pontos-

⁹³ Szabadfalvi (1994) i. m. 64–65.

⁹⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlatja*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

san úgy, ahogy az közkeletű volt az első világháború idején. Sőt, Moór még a békéért való küzdelmet is véres harcnak tudja csak látni, s magát az ideát is – végső konklúziójában – „vérszomjas eszménynek” nevezi.⁹⁵

Még mindig a porosz tábornagy Moltke gondolataival ért egyet, akinek egyetértően idézi e sorait (amikor már 1928-at írtak):

„Az örök béke álom, és mégcsak nem is szép álom! A háború az isteni világrend egyik eleme. Az ember legnemesebb erőit fejleszti ki: a bátorságot és a lemondást, a kötelességtudást és az áldozatkészséget. A katona életét áldozza fel. A háború nélkül a világ elposhadna és materializmusba veszne.”⁹⁶

A konkrét, s ugyanakkor fogalmi valóságában is létező, minden embert átfogó emberiséggel, vagyis a Föld minden népét felölelő humánközösséggel és mint legátfogóbb jogi valósággal nem számol ekkor Moór Gyula, hanem csakis a *nemzetén belüli* humánus éthosza és az emberiség tartalom nélküli elvont eszméje létezik a számára. Éppen ezért a „békesség a Földön az embereknek” jelszó az ő optikájában az evangéliumi jókívánság szintjén marad.⁹⁷

Moór Gyula végigharcolta az első világháborút, majd átélte Trianon öt személyesen is megrázó igazságtalanságát. E faktikus sarokpontok jelölik ki az érzelmi és egzisztenciális alaphangoltságát egy lehetséges revans háború vonatkozásában. Ezért számára béke csakis a (háború révén kiharcolt) igazságosság elérése után létezhet. Addig csak a győztesek birtokon belülségét rögzítené a háborúról való végleges lemondás elfogadása. Ez pedig férfiatlan gyávaságnak minősülne. Csak a győztesek háborús zsákmányt megtartó, a béke erkölcsi eszméjét így erre „prostituáló” békéje és a legyőzöttek igazságtalanságba belenyugvó, férfiatlan, posvány beletörődése létezik a számára. Ez a „poshadt béke” a nemzeti ideálokról való lemondást jelenti az ő értelmezésében.⁹⁸ Az erkölcstelenséggel nem lehet az erkölcsöt szolgálni – szögezi le –, ezért egyik béke sem szolgálhatja az emberiség üdvét. Azon örök béke – olvassuk nála –, amely az igazságtalanságot állandósítja, „rosszabb a temető békéjénél”, mert „az emberi nem erkölcsi méltóságát devalválja.”⁹⁹ Szerinte előbb az igazságtalanságokat kell eltüntetni, s csak azután lehet szó az igazi békéről. Márpedig ezt, ahogy ő leírja, igazságtételi háborúkkal lehet elérni. Azt nem mérlegeli, hogy ez folyamatos háborúskodásokba torkollik, mert egyrészt nem legitim az ilyen birtokszerzés, másrészt mindig is vitatni fogják a vesztesek a háborús szerzemények igazságosságát, ami mindig újabb háborúhoz vezet. Ezt bizonyítja az, hogy az új- vagy a modern kor a háborúk szakadatlan története volt. Abban viszont igaza van, hogy a valódi békéhez, az „igazság pacifizmusához” előbb el kell tűnnie a győzők és a legyőzöttek különbségének, s azok

⁹⁵ Moór (1928) i. m. 355.

⁹⁶ Uo. 339.

⁹⁷ Uo. 340.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

pacifizmusának.¹⁰⁰ Majd ezt szögezi le a hazánkban legnagyobb hatású magyar jogfilozófus: „*Justitia et Pax*” – ez a meg nem fordítható sorrend. Előbb az Igazság és azután jöhet a Béke. Majd a Kormányzó szavait idézi: „*First justice, then peace*”.¹⁰¹ Ám – állapíthatjuk meg – a győzők és a legyőzöttek különbségének megszüntetését, de az igazságosságot sem lehet fegyverekkel elérni, mert minden háború csak újratermeli ezen antagonisztikus pozíciókat és az új igazságtalanságokat. Kizárólag az egyetemes kölcsönös kötelező elismerés jogelve és az ezen alapuló alapvető jogviszony tiszteletben tartása nyújt minderre megoldást, s ezt Moór Gyula nem látja át.

Moór azt sem észleli, hogy a revansot venni kívánó agresszor győztesek is tulajdonképpen vesztesek az egyetemes jog, a humánus, az emberi méltóság és alapvető jogok védelmének, valamint az egyetemes igazságosság terepén. Ez utóbbiakat ugyanis csak is az egyetemes jogon alapuló békerend képes érvényére juttatni és megőrizni. Egyébként fontos megjegyezni, hogy ugyanekkor, azaz 1928. szeptember 14-én a magyar kormány hozzájárult az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező igénybevételéhez,¹⁰² amit aztán a következő évben törvényben is megerősítettek.¹⁰³ Magyarország 1929. július 22-én csatlakozott azon egyezményhez, amelyben az aláíró felek elítélik a háború alkalmazását a nemzetközi konfliktusok rendezésére, s így kijelentik, hogy kizárólag békés eszközökhöz fognak folyamodni.¹⁰⁴

Mindeközben Moór egyáltalán nem gondolta, hogy a háborúnál a béke jobban hozzájárulna a joghoz és az igazságossághoz, éppen ellenkezőleg. Ezt megalapozó érveléseihez többek között Giorgio Del Vecchio nagyhatású olasz jogfilozófust hívja segítségül, egyszer meghivatkozván egy ilyen témájú fontos munkáját.¹⁰⁵ Azonban van néhány igen jelentős különbség a háború szükségessége melletti érvelésükben. Az olasz jogfilozófus rámutat arra, hogy ha a helyesen értett béke nem indít az igazságosságért való erőnyes individuális cselekedetekre és a megvalósításáért való áldozathozatalra, akkor azoknak lesz igazuk, akik mindezt értékelik a háborúban, ami az akarat megfigyelmezésének és az önmegtagadásnak iskolája. Most következik azonban az újdön-

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Polgár Imre: A nemzetközi bíraskodás fejlődésének újabb irányai. *Budapesti Szemle*, A Magyar Tud. Akadémia Megbízásából. Voinovich Géza (szerk.) 234. kötet, Budapest, Franklin-Társulat, 1934. 34.

¹⁰³ 1929. évi XXXVIII. törvénycikk *Magyarországnak az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező igénybevételét kimondó okmányhoz való hozzájárulásáról*. 1. §.

¹⁰⁴ „The High Contracting Parties solemnly declare in the names of their respective peoples that they condemn recourse to war for the solution of international controversies, and renounce it as an instrument of national policy in their relations with one another.” No. 2137. – General Treaty for renunciation of war as an instrument of national policy. Signed at Paris, August 27, 1928. Article I. 63. In: *League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*. Volume XCIV. 1929. Numbers 1–4.

¹⁰⁵ Moór Gyula azon passzusát hivatkozva meg a neves olasz jogfilozófus háborút és a békét tárgyaló tanulmányának, amelyben Del Vecchio azt írja, hogy a háború az államok közötti jogi eljárás jellegével bír. Moór (1929) i. m. 14. 6. jegyzet. A hivatkozása: Giorgio Del Vecchio: *Il fenomeno della guerra e l'idea della pace*. Sassari, 1909. 48. Mi a második, 1911-es kiadásra hivatkozunk.

ság a magyar jogbölcseleő nézetéhez képest. A béke ideája szent – írja Del Vecchio –, mert az teljesen egyezik az igazságosság eszméjével.¹⁰⁶

Fontos hangsúlyoznunk, hogy Del Vecchio csak a joghoz való kapcsolódásától elvonatkoztatott békét tekinti 1910 fordulóján etikai értelemben jelentéktelennek, semlegesnek, erkölcsileg közömbösnek (*'adiafora'*), amit így semmiképpen sem lehet ideállá tenni.¹⁰⁷ Csakhogy az elkövetett hiba éppen abban állt – írta ekkor –, hogy a béke szükséges jogi alapjaival nem számoltak. Úgy tűnik, ebbe az általános hibába esett többek között Moór Gyula is. Márpedig csakis ez a *jogi alap* képes a békének a filozófiai fogalom (*'idea'*) méltóságát juttatni, mert e révén különbözik az így értett béke a háborúk pusztá tényszerű szüneteltetésétől, azaz a „békéktől” – így többes számban írva – amelyek mindig kontingensek és törékenyek.¹⁰⁸ Amikor a filozófusok – írja nagyon éleslátóan Del Vecchio – az „örök” békéről írtak, habár talán nem megfelelő jelzőt használva – teszi hozzá –, akkor nem annyira annak időtartamára, hanem annak jogi jellegére, mivoltára (*'consistenza'*) gondoltak.¹⁰⁹ Ezt Moór Gyula nem látszik érzékelni, amikor az örök béke fogalmát, s talán annak fogalmi ideáját is kritizálta, bár, amikor „állandó békéről” írt,¹¹⁰ akkor egy lehetlenyivel közelebb került a helyes fogalmi képhez. Del Vecchio a magyar jogfilozófus által meghivatkozott tanulmányában sokkal akkurátusabban érvel már 1909-ben, mint Moór Gyula a nagy világégés után jóval, 1929-ben, s ez figyelemre méltó. Nyilvánvaló, hogy Moór érvelésének fő irányát a Trianon miatti igazságvágy revansa motiválta. Ám Del Vecchiót hasonlóképpen Olaszország hadbalépésének megindoklása motiválta egy másik, 1916-os tanulmányában, ahol fő indokként az északi olasz nyelvű és népességű területek megszerzése mozgatta. Mégis az olasz katolikus és újkantinánus jogfilozófus mind 1909-ben, mind hazájának hadba bocsátkozásának megindoklásakor máshogy tekintett a háborúra, mint Moór. Del Vecchio a béke jogfilozófiai megalapozása esetén a jövőben a háború szükségességét megkérdőjelezhetőnek tartotta. Az államok jogrendszereiben a jogi alap az emberi személy lényegi kizárólagos jogainak (*'prerogative essenziali'*), valamint a polgári és politikai szabadságok alapvető biztosítékainak elismerése, ami pedig az emberi nem jogi koordinációjának, társadalmi állapotának lehetőségét vetíti előre.¹¹¹ E meglátásait, különösen a nemzetközi jog területén, a II. világháború után alaposabban, s most már, mint teoretikusan megalapozott, kiteljesedett és kibontott saját álláspontot fejt ki az olasz jogfilozófus.¹¹²

¹⁰⁶ Del Vecchio (1911) i. m. 95.

¹⁰⁷ Uo. 93–94.

¹⁰⁸ Uo. 94.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Moór (1929) i. m. 23.

¹¹¹ Vö. Del Vecchio (1911) i. m. 71–72.

¹¹² A két világháború között hazánkban példakép olasz jogfilozófus szemléletében változás állt be a II. világháború után. Giorgio Del Vecchio a kantianus világállam perspektívájában tekintett az ENSZ létrejöttére, és az emberi nem átfogó normatív felfogása alapján természetjogi szemléletben amellett érvelt, hogy a Föld minden államának az emberiség univerzális szervezetéhez kell tartoznia. Ld. Giorgio Del Vecchio: A természetjog, mint az emberi nem egyetemes társadalmának alapja. In: Frivaldszky János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 111–117.

Moór nem interszjektív módon és ezért nem univerzálhatóan látja a jogot és az igazságosságot a vizsgált két tanulmányában, ezért az partikuláris és nem jogi lesz, amiért az nem is képes egyetemes jogrend lenni, ami a békét, az igazságos nemzetközi békerendet alapozhatná meg. A jog fogalmának az erőszakhoz kötése miatt nála a jog nem is állhat e rend alapjául, ezért nem is járulhat ahhoz lényegileg hozzá, hanem csak a háború útját követheti ki, s a nemzetközi jog marad a háború joga, ahol a megkötött béke is e paradigmában értelmezendő.

Del Vecchio érdeme, hogy 1911-ben rámutatott a hágai egyezmények és az Állandó Választott Bíróság intézményesítésének, továbbá az ezek nyomán létrejött további speciális államközi választottbíráskodási megállapodások – amelyek között már kötelező jellegűek is voltak – egyetemes nemzetközi jogrendet előmozdító jellegére.¹¹³ Sajnálatos, hogy öt évvel később, a világháború közepette már ő is a háborúba vetette jogot és igazságosságot érvényesítő, valamint az egyetemes jogépség helyreállítását is célzó bizodalját, ezért az olasz hadbalépést igazolta.

4. Miért és hogyan bukott meg Hans Kelsen nemzetközi békerendje, avagy a schmittianus „Donroe-doktrína” veszélyeiről

Hans Kelsen szerint a nemzetközi jog igazi jog jogász értelemben, mert kényszerrend, amely szankciókat helyez kilátásba a deliktumok esetére, akárcsak az államok nemzeti joga.¹¹⁴ Formalista normativizmusában kizárólag akkor minősül egy állam egy cselekménye büncselekménynek, ha ahhoz a nemzetközi (büntető)jog szankciót rendel.¹¹⁵

Talán éppen a természetjogi megalapozatlanság miatt lett lehetséges az, hogy egyre-másra vonják ki a Nemzetközi Büntetőbíróság hatálya alól magukat – a különféle szinten – autoriter rezsimek kormányai. Úgy tűnik, hogy Carl Schmitt gondolatai terjedtek el a nemzetközi kormányzás tekintetében. Érdemes ezért röviden visszaaltni mindkét jogelméletre, azaz Kelsenére és Schmittére is, hogy a legfőbb hibás pontokat ezekben érzékelhessük. A támadó háború egyetemes nemzetközi jogi tilalma és az ilyen agresz-szív háború pónalizálása egyugyanazon (természet)jogi gyökről fakad, ezért a két téma együtt tárgyalandó.

Kelsen „*Peace through law*” című, 1944-ben megjelent nagyhatású munkájában – korábban publikált tanulmányai bázisán – kiérlelt nemzetközi jogi tanrendszere kere-tén belül különösen fontos állításokat tesz a háború és a háború indításáért való egyéni büntetőjogi felelősség terén. Az egyik, hogy a háborút csak egy rossz elszenvedésére adott reakcióként, azaz szankcióként lehet indítani, s minden, ami nem ilyen háború, az a nemzetközi jog megsértése, azaz büncselekmény. Ez alkotja nézete szerint a *pozitív jogon* alapulóan a „*bellum justum*”, azaz az igazságos háború elvének lényegét.

¹¹³ Del Vecchio (1911) i. m. 78–80.

¹¹⁴ Hans Kelsen: *Principles of International Law*. 3th ed. New York, Rinehart & Company • INC, 1959. (1952) 401.

¹¹⁵ Hans Kelsen: *General Theory of Law and State*. New Jersey, The Law Book Exchange, Union, 1999. 329.

A másik, hogy a nemzetközi jogban a támadó háborúért az individuális büntetőjogi felelősség nemzetközi jogi normán, azaz *pozitív jogi* alapokon áll.¹¹⁶

E mögött azonban morális, avagy természetjogi előírás és tilalom, valamint ilyen felelősség áll. A londoni egyezmény¹¹⁷ aláírói, minthogy az ENSZ alapokmányát 1945. június 26-án már a felek aláírták (bár az még nem lépett hatályba), az egyesült nemzetek érdekében eljárva („*acting in the interests of all the United Nations*”) késedelem nélkül fogadták el 1945. augusztus 8-án a Nemzetközi Katonai Törvényszék alapokmányát. Eszerint a törvényszék által büntetendő bűncselekményeknek három nagy kategóriája volt: béke ellenes, háborús és az emberiség ellenes bűncselekmények. Aki ezek bármelyikét az európai tengelyhatalmak érdekében eljárva elkövette, azt a bíróságnak joga volt egyénileg büntetőjogi felelőségre vonnia. Az ebben foglalt természetjogi elv alapján a háborús agressziót nemcsak a nemzetközi, hanem a nemzeti büntetőjognak is tiltania, s szankcionálnia kell (hazánk ezzel még ma is adós).

E nemzetközi bűncselekmények elkövetőinek, a tengelyhatalmak háborús főbűnseinek megbüntetése és az államok nemzetközi szerveződésének létrejötte szervesen összetartoznak. Az ENSZ alapokmánya ugyanis a preambulumban leszögezi, hogy – egyéb fontos célok mellett – legfőként a háború, a fegyveres erőszak használata ellen, a békéért és az alapvető emberi jog megőrzésére jött létre.

Carl Schmitt, amikor a támadó háború 20. századi kriminalizációját kritizálta,¹¹⁸ akkor talán az „igazságos háború” Kelsen által vallott formális (a háborús bűnösséget vagy a *justa causát* nem vizsgáló), univerzalista és normativista koncepciójára is gondolhatott. A háborús agresszort kriminalizáló korszakban – minthogy őt morális értelemben is (‘kalóz’ módjára) nemzetközi „bűnöző”-nek minősítik – ellene „igazságos háborút” lehet indítani a világháborúk utáni „új” nemzetközi jog alapján. E „moralizáló” megközelítés ellen is volt Schmitt. Felfogásában lehetetlenség a politikai dimenziót és vele az ellenségességet kiküszöbölni az államok közötti viszonyból, így nem lehetséges kriminalizálni az ellenségeségből fakadó háborút indítót sem. Szemléletmódját korunkban számos nyugati világhoz tartozó autoriter vezető szellemi környezete osztja, azonban mivel a háború negatív megítélés alá esik, így azt a háborús agresszorok és azok eszmei támogatói béketeremtésnek szokták beállítani. Retorikájukban a háború ekképpen válik globális békepolitikává, ami voltaképpen az ellenségeség, a háború folytatása „megváltozott eszközökkel”.

Álláspontunk szerint a támadó háborúra következő, az egyetemes természetjogi érvényességen és annak kötelező erején nyugvó nemzetközi jogi előírást foganatosító fegyveres beavatkozás (az agresszor lefegyverzése, a háborús bűnös elfogása) nem tekinthető norma által legitimált fegyveres erőszakként „igazságos háború”-nak, hanem az a nemzetközi büntetőjog szankciója. Ezért e tekintetben nem adhatunk igazat sem

¹¹⁶ Hans Kelsen: *Peace Through Law*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1944. 71. Ld. a jegyzetet is.

¹¹⁷ Agreement’ by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and Punishment of the major war criminals of the European Axis. Signed at London, on 8 August 1945.

¹¹⁸ Schmitt (2011) i. m. 92.

Kelsennek, sem Schmittnek. Nézetünk szerint a támadó háború természetjogi, s emberi jogi értelemben emberiségellenes bűntett, amelyet a nemzetközi jog alapján kényszerítő szankció, adott esetben fegyveres beavatkozás, kényszerintézkedés foganatosítása, majd a háború kirobbantásáért felelős személy (legfőbb állami, katonai vezető) büntetőjogi felelősségre vonása követ.

Lehetséges a nemzetközi közösség nemzetközi jogon alapuló fegyveres beavatkozását az emberiség békéjét és biztonságát védő, az egész emberiség nevében alkalmazott fegyveres önvédelemnek is tekinteni, ám ezt sem tekintjük háborúnak, hanem az emberiség fegyveres önvédelmének, amelyet a nemzetközi közösség arra felhatalmazott szerve foganatosít. Ilyen esetben a támadó az emberiség ellensége, de nem olyan, akit személyében gyűlölni, vagy elpusztítani lehetne. Vele szemben a szükséges mértékig, azaz az arányosság jegyében önvédelmet lehet érvényesíteni, le lehet és le is kell győzni fegyveresen, de utána a felelőst kell nemzetközi bíróság elé állítani és (természet)jogi alapon felelősségre vonni. Önkényes háborúindításra az egyes államok nem jogosítottak, még a diktátorok ellen sem. Erre csak az emberiség, a nemzetközi közösség arra feljogosított nemzetközi szerve (ENSZ) hivatott a megfelelő szabályok szerint. Önhatalmúlag létrehozott nemzetközi szervnek, legyen bár az alapító akár a világ leghatalmasabb haderővel rendelkező országa, erre nincsen felhatalmazása. Önkényesen fegyveres erővel ugyanis nem lehetséges valódi békét és nemzetközi biztonságot létrehozni, hanem csakis az egyetemes nemzetközi közösség arra hivatott szerve révén, (természet)jogilag megfelelő bázison és eljárás szerint. Nem engedhető meg, hogy visszatérjen az „erőszak jogának” korszaka – bármilyen hatalmas országok legyenek és bármilyen nemes célra is hivatkozzanak az ahhoz folyamodók –, s hogy az átvegye a nemzetközi „jog ereje” felett az uralmat.

Az ENSZ Alapokmányának I. cikkelye a nemzetközi igazságosságnak és a nemzetközi jognak megfelelően kifejezetten a béke védelmét és az agresszió visszaszorítását, elfojtását (*'suppression'*) irányozza elő, tehát a konfliktusok rendezésére a békés eszközök igénybevételét, amelyek tehát az ENSZ legfőbb céljait képezik.¹¹⁹ A háború azonban lappangó módon bizonyos meghatározó eszmei körökben továbbra is a politikai viszony lényegadó eleme maradt. Az ENSZ által megfogalmazott egyik legfőbb célkitűzés¹²⁰ így lassanként elgyengült.

Nem segíti a helyzetet, hogy a Donald Trump által létrehozott Béketanács (*'Board of Peace'*) létrejöttével párhuzamosan az amerikai elnök önhatalmúlag kezdett fegyveres nemzetközi hadműveletekbe, sőt, már háborút is indított. Úgy tűnik, hogy megközelítésében a globális dimenzióban tekintett béke nem az államok kölcsönös egyetemes tiszteletén, az egyenlő szuverenitáson alapszik, hanem az USA elnökének

¹¹⁹ Érzékelhető, hogy a szóban forgó artikulusz minden fordulata a béke megőrzése, annak megsértésének megakadályozása köré szerveződik. A háborúnál tágabb „agresszió” fogalma már itt megjelenik a dokumentumban, mégpedig mint a békét sértő tett. Vö. United Nations Charter, I. 1. 1. Nem a háborús volta az agresszió lényegi definíciós eleme, hanem, amiként a háború esetében is, annak nemzetközi békét és biztonságot sértő jellege a lényegadó mozzanat. Miközben a támadó háború nyilvánvalóan a legszorosabb és prototipikus értelemben a legfőbb béke elleni jogellenes tett, ezért nemzetközi bűncselekmény.

¹²⁰ United Nations Charter, I. 1. 2.

nagyhatalmi státuszbeli viselkedésén, az amerikai kontinensre kiterjedő terjeszkedési vágyán, amely globális „békepolitikát” a magának kijelölt béketanácsi elnöki tisztt is erősíteni hivatott. Az Egyesült Államok jelenlegi elnöke nem titkoltan valamiféle ellen-ENSZként kívánja működtetni ezt a félmagán testületét, miközben a világszervezett szakosított szerveiből kilépteti az USA-t, s az ENSZ korábbi mérvű támogatásától is visszakozik.

Az USA 2025. novemberi Nemzeti Biztonsági Stratégiája az *‘America first’* legfőbb elvét vallja, vagyis az USA elnöke a stratégia szerint mindenek felett azt követi, ami „működik” az Amerikai Egyesült Államok számára.¹²¹ Az alábbiakban ennek lényegi tartalmára, vagyis a Monroe-elvre s annak konzekvenciáira térünk ki.

Érdemes előtte egy pillantást vetni e doktrína kialakulásának forrásvidékére, hogy lássuk miben régi, illetve miben új annak kortárs értelmezése. Különös felhangot adhat ennek, ha ezt Carl Schmitt tolmácsolásában tesszük, aki a Monroe-elvet tekintette a nemzetközi jogban az általa kidolgozott nagytér-elmélet precedensének.¹²² Ez az elv – vagyis nem maga a Doktrína, hanem annak „elvi” magja – ekképpen átvihető, állapította meg Schmitt, más területekre, más történelmi helyzetekre és más barát-ellenség csoportokra is, minthogy az szerinte a nemzetközi jog szerinti tágabb területi rend eszméje.¹²³ E princípium (*‘Großraumprinzip’*) tehát – szögezhetjük le – nem pusztán Európa be nem avatkozását jelenti az USA érdekszférájába, hanem e nagyhatalom amerikai területi érdeklődésének „proaktív” újragondolását is magában foglalhatja.

Nem kizárt, hogy Schmitt nagytér-elmélete jegyében is értelmezhetette Donald Trump környezete az USA nemzeti biztonsági stratégiájában foglalt, továbbfejlesztett Monroe-elvet (azaz a „Donroe” elvet) annak tartalmi újrameghatározásakor. Ez azonban már azt is tartalmazza, hogy az USA-nak nagyhatalmi fennhatósága van az amerikai kontinensre, sőt, az egészen földkerekségen érvényesítheti saját érdekeit a nemzetközi viszonyok irányításában. Nézzük meg – Schmitt tolmácsolásában –, hogy mit is jelentett a „félteke” kifejezés az eredeti Monroe-doktrínában!

James Monroe elnök a Kongresszushoz címzett 1823. december 2-i éves üzenetében, amely az amerikai külpolitikában mérőöldkövet jelentett, szándékosan és különös hangsúllyal használta – amiként arra Carl Schmitt rámutat – a „félteke” szót.¹²⁴ Az elnök saját területét Amerikának, valamint ennek a kontinensnek, vagy féltekének (*‘this hemisphere’*) nevezte. Akár szándékosan, akár nem – írja Schmitt – a „félteke” kifejezést azzal a ténnyel összefüggésben használták, hogy a nyugati félteke politikai rendszerét, mint a szabadság rezsimjét, szembeállították az akkori európai abszolút monarchiák fémjelezte eltérő politikai rendszerrel. A ‘Monroe-doktrína’ és a ‘nyugati félteke’ kifejezések azóta összetartoznak. Az Egyesült Államok különleges érdekeinek

¹²¹ National Security Strategy of the United States of America, November 2025. 8.

¹²² Szerinte a „Monroe-doktrína” a modern nemzetközi jogtörténet első és mindmáig legsikeresebb példája a nagytér-elv nemzetközi jogban való alkalmazásának. Ezért az különösen fontos precedenst jelentett a számára. Ld. Carl Schmitt: *Völkerrechtliche Großraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*. Berlin, Duncker & Humblot, 1941. 22–33.

¹²³ Uo. 30.

¹²⁴ Schmitt (2011) i. m. 256.

területét jelöli – szögezi le a német nagytérelméletet kiötlő neves jogász. Majd ezen amerikai nagytér tartalmát pontosítja: ez egy olyan teret jelöl, amely messze túlnyúlik az állam területén, s a szó nemzetközi jogi értelmében *nagyterület* (*„Großraum”*). A hagyományos amerikai nemzetközi jogtudomány jogilag önvédelmi zónaként értelmezte, azonban – olvassuk Schmittnél – a *nagyvilágban* („*in der großen Welt*”) minden igazi birodalom igényt tartott magának egy ilyen, a nemzeti határokon túlnyúló területi szuverenitási övezetre, az államhatárokat *meghaladó* területi szuverenítésre.¹²⁵ Schmitt a (német) birodalmi központi gondolkodást követve éppen megjegyzi, hogy ez a tény csak ritkán jutott eszébe a szorosban egymáshoz préselődött és kis területű, kizárólagos területi szuverenitásukra büszke közép-európai államok jogászaiknak.¹²⁶ A náci élettérelmélet, amelyben Hitler Schmittre is támaszkodott,¹²⁷ megmutatta, hogy milyen embertelen következményekre vezet, ha az államhatárokon messze túlnyúló területi szuverenitás képzete érvényesül. Teljes képtelenség – állapíthatjuk meg –, hogy az nemzetközi jogi fogalom legyen, s egy jogszerű és igazságos nemzetközi békerend arra épüljön. Mindazonáltal a „Donroe”-doktrínaként emlegetett Trump-féle elgondolás máris annak a nemzetközi rendre gyakorolt lehetséges hatásának elemzésére indította a nemzetközi kapcsolatok elemzőit, különösen – érthető mód – a latin-amerikaiakat.¹²⁸

Az egyetemes nemzetközi jogrendben sem a Monroe-, sem a „Donroe”-doktrínának nem lehet támadó, agresszív, más államok szuverenitásába beavatkozó értelmet adni (márpedig ez utóbbi elv ilyen tartalmú), vagyis mivel e doktrína egyetemes értelemben nemzetközi hatályú, ezért jogi értelemben nem lehet legitim, így az ekként már nem is lehet (egyetemesen kiáltalánosítható érvényű) jogelv sem.¹²⁹ Az olyan agresszív politikai maxima, ami általánossá téve vagy ilyen dimenzióban érvényesülve az országok nemzetközi közössége ellen van, azok szuverenitását súlyosan veszélyezteti, vagy rombolja, az egyszersmind az emberiség ellen is irányul. A Monroe-elv eredetileg védekező jellegű volt, Európa beavatkozását zárta ki elvi éllel az USA belügyeiből. A 'nyugati féltke' kifejezés azonban magában hordozta az expanziós jelentést is, mivel az az egész amerikai kontinensre vonatkozott. Európán belül a Monroe-doktrínaszerű 'nagytérelmélet' eleve értelmetlen, az csakis offenzív jelleggel bírhatott, így amit Schmitt és a nácik gondolhattak erről a germán nagytér vonatkozásában, az Európa-ellenes,¹³⁰ háborút gerjesztő, s így agresszív univerzalizmus-ellenesként – meggyőződéssünk szerint – egyszersmind már csírájában is emberiség-ellenes is volt. Erre volt tényszerű bizonyíték a második világháború és ez alapozta meg az egész emberiség

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Kardos (2004) i. m. 375–376.

¹²⁸ Leslie Bethell: The Monroe Doctrine in US-Latin American Relations. And the 2025 Trump Corollary. *CEBRI-Journal*, No. 16, Oct-Dec. 2025. <https://doi.org/10.54827/issn2764-7897.cebri2025.16.02.04.63-80.en>

¹²⁹ Ahhoz, hogy a Monroe-elv milyen természetű, ld. Schmitt (1941) i. m. 23–24.

¹³⁰ Vö. Techet Péter: Carl Schmitt nagytérelmélete és a nemzeti szocialista Európa-tervek. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban II. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, Ludovika, 2022. 1149–1167., különösen: 1163.

nevében lefolytatott nürnbergi per legitimitását. Meg kell állapítanunk: nem csupán a náci létérelmélet, hanem a náci Schmitt nagytérelmélete is emberiségellenes.

A nagytérelmélet mindig is a nemzetközi jogi értelemben vett államfogalmat meghaladó birodalomelmélet volt, azaz terjeszkedő birodalmak konstellációja, amiként most már a Monroe-doktrínából lett „Donroe” elv is ilyen jellegű, mert támadja a többi, s különösen a nem birodalmi méretű államok szuverenitását, illetve az Európai Unió stabilitását, s ezekkel a világbékét és biztonságát. A nagyhatalmak nagytérelmélet szerinti expanziója és geopolitikája, valamint a nemzetközi közösség igazságossága és joga lényegüket tekintve kizárják egymást. Ez fennállt már a Monroe-elv és a nemzetközi jog 20. századi találkozásakor is? Talán, bár a kontextus jóval összetettebb, s ezért árnyaltan kell fogalmaznunk.

Az a tény, hogy a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) nem volt univerzális jogközösség, s ezért az államok nemzetközi jogi elismerése sem e nemzetközi közösségben való tagságuktól függött,¹³¹ valamint, hogy a 21. cikkelye tartalmazta a Monroe-doktrína érvényességét,¹³² ezek nem adnak okot arra, hogy annak előremutató jellegét ne értékeljük. Egyébként a hágai folyamat tagjai és e Szövetség tagsága nagyfokú átfedést,¹³³ szinte azonosságot mutatott, vagyis a nemzetek összefogásának univerzalizmusa kontinuitást, azaz stabilitást jelzett a nagy világégés ellenére, vagy éppen azért. Természetesen Schmitt kritikusan megjegyzi, hogy a nyugati félteke elmélet, s így a kontinens-, vagy félteke-, illetve a nagytér elmélet nem kapott teljes elismerést, de nem lett teljesen Európa-centrikus sem, s a tiszta univerzalizmus sem tudott teljesen érvényesülni. Ezért e Szövetség térrendje bizonytalan maradt.¹³⁴ Az Egyesült Államok Szenátusa végül elutasította¹³⁵ a Versailles-i Szerződést, beleértve a Nemzetek Szövetségének alapokmányát is, így az USA nem lett tagja a Népszövetségnek.

Korunkra ugorva, az USA 2025-ös nemzeti biztonsági stratégiája is a – az Európától megkülönböztetett – nyugati félteke (*‘Western Hemisphere’*) kifejezést használja kifejezetten meghivatkozva a Monroe-doktrínát, mégpedig oly módon, hogy azt végre akarják hajtani, mégpedig annak egy „Trump kiegészítéssel” bíró verzióját.¹³⁶ Ebből annyi már észlelhető, hogy hadüzenet nélkül (mert támadó háborút indítani nemzetközi jogi bűncselekmény) ún. „hadműveleteket” hajt végre az USA például Venezuela és Irán ellen, amely utóbbi igazi regionális háború alakját kezdi ölteni, amiképpen egyébként Putyin orosz elnök is „különleges hadműveletet” folytat Ukrajna ellen immáron négy éve.

¹³¹ Irk i. m. 36–37.

¹³² „A béke fenntartását biztosító nemzetközi megegyezések, mint a választott bírósági szerződések és bizonyos területekre vonatkozó megállapodások, amilyen a Monroe-elmélet, érvényességét a jelen Egyességokmány rendelkezései semmiben sem érintik.” A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya. 21. Cikkely. In: Irk i. m. 187–188.

¹³³ Irk i. m. 36.

¹³⁴ Schmitt (2011) i. m. 227.

¹³⁵ James E. Hewes, JR: Henry Cabot Lodge and the League of Nations. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 114, No. 4. (August 1970) 245–255.

¹³⁶ „We want to ensure that the Western Hemisphere remains reasonably stable and well-governed enough [...]; In other words, we will assert and enforce a »Trump Corollary« to the Monroe Doctrine;” National Security Strategy of the United States of America, i. m. 5.

5. Zárszó gyanánt

Manapság a különböző módon és szinten hibrid, illetve autoriter rezsimekben – amelyek közül több szoros nemzetközi együttműködést mutat – visszatérni látszik az állami és kormányzati működés elnyomó, agresszív, illetve a nemzetközi térben az offenzív értelmű hatalomorientált olvasata. Ez tehát nem az országok egyenlő szuverenitásának elismerésén alapszik, hanem, ahogy az országhatáron belül a terület feletti, az adott lakosságon való közjogi, illetve önérdelkvű kormányzati hatalomgyakorlás a lényegi az ilyen államfoglalomban, úgy a nemzetközi viszonyokban is az államterületet meghaladó expanzió,¹³⁷ sőt, nemegyszer egyfajta nagytérrendszer jegyében a megszerzendő terület feletti állami hatalomgyakorlás célkitűzése vált a vezérelvvé. E területhez elsősorban gazdasági érdekek fűzik a terjeszkedőt. Schmitt egyik alapelve szerint a gazdasági hatalom területe, szférája határozza meg a nemzetközi jogi kereteket, s ha ez fennáll, az ilyen állam megvalósíthatja a „*cujus regio ejus economia*” elvet.¹³⁸ Az ilyen államokban jelenleg is a külgazdasági érdekek mozgatják a külpolitikát, majd geopolitikájukban politikai befolyásolási körükbe vonják a kiszemelt államot, ami ha alulfejelet, akkor jobbára az alkalmazott fejlesztéspolitikájukon keresztül.¹³⁹

Pár évvel ezelőttig tűnt, hogy a politikai viszony *patológiájának* – azaz a valós háborút potenciálisan mindig magában foglaló ellenségességek – nemzetközi korszaka már lejárt, minthogy az emberek és a népek legelemibb jogain nyugvó nemzetközi jogrend (ideértve a nemzetközi büntetőbíráskodást is) ezt kivédeni képes. A politikai viszony a maga normalitásában¹⁴⁰ pedig a kölcsönös együttműködésen, a nagyobb közjó közös keresésében és a kölcsönös szellemi és anyagi gazdagodásban nyilvánul meg. Mindezek alapja a minden állam egyenlő szuverenitása és minden ember és nép azonos és feltétlen méltóságának tisztelete. Egyébként – s ennek vagyunk most szemtanúi – visszatérnek a birodalmi ambíciójú vezetők önkényes és állandósult kivételes állapotai, belül a polgárháborúra hajazó belső viszonyokkal, illetve elnyomó autoriter gyakorlatokkal, kifelé pedig a nagyterekért való háborúzások miatt (Ukrajna, Venezuela, Irán) a „világháború darabokban” jelenség kísért. Ez esetben a nagyterek geopolitikai „tektonikai lemezei” összeütköznek nagy világrengetéseket okozva, s kérdéses, hogy ennek továbbgyűrűzése mikor robbantja fel az egész világunkat, merthogy az ehhez szükséges hadi, de hibrid harci eszközök is már régen rendelkezésre állnak.

Szükséges tehát visszatérni a természetjogon nyugvó egyetemes jogrend eszméjéhez, amelyben minden egyes nép és állam megőrzi a sajátos közjavát kifejező egyediségét és szuverenitásából fakadó cselekvési autonómiáját.

¹³⁷ Schmitt (2002) i. m. 81.

¹³⁸ Schmitt (2011) i. m. 226.

¹³⁹ Vö. Frivaldszky János: A humanitárius segítségnyújtás és a nemzetközi fejlesztés nem legitimálhatja a háborúzás politikáját és hozhat létre újabb elnyomó viszonyokat. *Máltai Tanulmányok*, 2024/2. 24–37. <https://doi.org/10.56699/MT.2024.2.2>

¹⁴⁰ Vö. Frivaldszky János: Politikai barátság és a jogi viszony. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/4. 5–52.